

OSMANLI DÖNEMİ TOKAT SİBYAN MEKTEPLERİ TOKAT SİBYAN SCHOOLS IN THE OTTOMAN PERIOD

Prof. Dr. Ali AÇIKEL*

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

ali.acikel@gop.edu.tr

Öz

Yaygın eğitim kurumları olan sıbyan mekteplerinin Osmanlı eğitim tarihi içinde özel bir yeri bulunmaktadır. Bu mekteplerde "sabî" denilen genel olarak 4-12 yaş arası çocuklar okuduğu için bu ad verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar eğitim veren bu mektepler için "dârü't-ta'lîm, dârü'l-ilm, darü'l-kurra, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mektebhâne, mekteb-i iptidaiye" gibi adlar da kullanılmıştır. Bu mekteplerin hocalarına "muallim", yardımcılara "kalfa" (halife) denilmektedir. Bu eğitim kurumları köy ve şehir ayrımı olmaksızın ülkenin bütün yerleşim yerlerinde gerek vakıf külliyesi içinde gerekse mahalle ve köylerde cami bitişiğinde tesis edilerek yaygınlaştırılmıştır. Kadim bir ilim ve kültür şehri olan Tokat'ta da Osmanlı döneminde vakıf kuran hayırseverler tarafından pek çok sıbyan mektebi inşa edilmiştir.

Bugüne kadar Osmanlı sıbyan mektepleri üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Hatta şehir düzeyinde, başta İstanbul ve Bursa olmak üzere bazı şehirlerin sıbyan mektepleri incelenmiştir. Osmanlı yaygın eğitimini tam olarak anlayabilmek için daha fazla taşra sıbyan mektebi çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu düşünceden hareketle ve Tokat'taki sıbyan mektepleri hakkında henüz akademik bir çalışma yapılmaması sebebiyle şehrin muallimhaneleri inceleme konusu yapılmıştır.

İncelemede, Osmanlı döneminde Tokat şehir merkezinde faaliyet gösteren toplam 38 adet sıbyan mektebi ele alınmıştır. Bunların tamamının vakıflarla desteklendikleri, büyük bir çoğunluğunun da XIX. asrın ikinci yarısına kadar faaliyette oldukları tespit edilmiştir.

Makalenin temel kaynakları; Osmanlı Arşiv belgeleri, Tokat Şer'iyye Sicilleri, Sivas ve Tokat Vakıf Arşivleri kayıtları ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hurufat Defterleridir. Ayrıca modern incelemelere de müracaat edilmiştir. Çalışmanın temel amacı özelde Tokat'ın eğitim tarihine, genelde Osmanlı eğitim tarihine katkı yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sıbyan, Mektep, Muallimhane, Eğitim, Osmanlı, Tokat.

Abstract

The Sıbyan Schools (Ottoman elementary-primar) schools), which are common-public education institutions, have a special place in the history of Ottoman education. This name was given to these schools because children between the ages of 4 and 12, called "sabî", generally studied in them. These schools, which provided education until the end of the Ottoman Empire, were also called "darü't-ta'lim, darü'l-ilm, darü'l-kurra, muallimhane, mahalle mektebi, taş mektep, mektebhâne, mekteb-i iptidaiye. The teachers of these schools were called "muallim," and their assistants were called "Kalfa" (khalifa). These educational institutions were established and disseminated in all settlements of the country without distinction between villages and cities, both within foundation complexes and adjacent to mosques in neighborhoods and villages. In Tokat, which is an ancient city of knowledge and culture, many sıbyan schools were built by philanthropists who established foundations during the Ottoman period. Many studies have been conducted on Ottoman sıbyan schools to date. Even at the city level, the Sıbyan Schools of some cities, especially Istanbul and Bursa, have been analyzed. In order to fully understand Ottoman common-public education, there is a need for more studies on provincial Sıbyan Schools. From this point of view, the 'muallimhanes' of the city have been the subject of this study due to the fact that no academic study has yet been conducted on the Sıbyan Schools in Tokat. In this study, a total of 38 Sıbyan Schools, operating in the city center of Tokat during the Ottoman period, were addressed. It has been determined that all of them were supported by foundations, and the majority of them were in operation until the second half of the XIXth century. The main sources of the article are Ottoman Archival Documents, Tokat Şer'iyye Registers, Records of Sivas and Tokat Foundation Archives, and Hurufat Books of the General Directorate of

Foundations Archive. Modern studies have also been consulted. The main purpose of the study is to contribute to the history of education in Tokat in particular and the history of Ottoman education in general.

The main sources of the article are Ottoman Archival documents, Tokat Şer'iyye Registers, Sivas and Tokat Foundation Archives records and Hurufat Registers of the General Directorate of Foundations Archive. In addition, modern studies have also been applied. The main purpose of the study is to contribute to the education history of Tokat in particular, and the history of Ottoman education in general.

Key Words: Children, School, Muallimhane, Education, Ottoman, Tokat.

Giriş

İslam dünyasında ve Osmanlı Devleti'nde çocukların ilk eğitimi aile içinde kadınlara aitti. Sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak varlıklı ailelerde sütanneler ve dadılar da ilk eğitime katkı vermekteydi. İşten arta kalan zamanlarında erkekler de çocukların bakım ve eğitimine yardımcı olmaktaydılar (Araz, 2017: 102-104). Dört beş yaşına gelen çocuklar ailelerin isteği üzerine sıbyan mekteplerine gönderilirlerdi. Selçuklular ve Osmanlılarda küçük çocuklara temel eğitimin verildiği okula "sıbyan mektebi" denilmektedir. Bu mekteplerde sabî (çoğulu sıbyan) denilen genel olarak 4-12 yaş arasındaki çocuklar okuduğu için bu ad verilmiştir. Zamanla bu mektepler için "dârü'l-huffâz, dârü't-ta'lim, dârü'l-ilm, darü'l-kurra, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mektebhâne, mekteb-i ibtidâî" gibi adlar da kullanılmıştır (Şemseddin Sâmî, 1987: 817; Ergin, 1977: 82; Baltacı, 2004: 6-7; Pakalın, 1983: III, 201; Akyol, 2016: 90; Araz, 2017: 107). XIX. yüzyılın ortalarına kadar sıbyan mekteplerinin kuruluş amacı, isteyen kadın-erkek her müslümana Kur'an öğretmek ve belirli bir seviyede dinî eğitim vermektir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kur'an öğretimi ve dinî bilgiler vermenin yanı sıra okuma yazma öğretmektir (Güven, 2014: 68; Ergin, 1977: 86). Bu eğitim kurumları köy şehir ayrımı olmaksızın ülkenin bütün yerleşim yerlerinde gerek vakıf külliyesi içinde gerekse mahalle ve köylerde cami bitişiğinde tesis edilerek yaygınlaştırılmıştır.

Bugüne kadar Osmanlı sıbyan mektepleri üzerine kitap ve makale olarak birçok çalışma yapılmış, bu alanda son yıllarda önemli bir literatür oluşmuştur (Hızlı, 1999; Hızlı, 2008: 85-106; Akyüz, 1983: 1-10; Koyuncuoğlu, 2014: 17-41). Bu çalışmaların bir kısmında sıbyan mektepleri Osmanlı Eğitim Tarihi ve Türk Eğitim Tarihi ile ilgili kitaplarda bir bölüm şeklinde ele alınmıştır (Kazıcı, 2004; Türer, 2011; Akyüz, 2012). Bir kısım çalışmalar sadece sıbyan mekteplerine hasredilmiştir (Bozdemir, 1991; Kara-Birinci, 2017). Az sayıda çalışmada ise, başta İstanbul ve Bursa olmak üzere bazı şehirlerin sıbyan mektepleri incelenmiştir (Aksoy, 1968; Karsandık, 2011). Bu çalışmaların çoğunda, İsmail Erünsal'ın da işaret ettiği gibi, sıbyan mekteplerinde okutulan dersler, öğrenim yaşı ve süresi, öğrencilerin ekonomik durumu, karma eğitim yapılıp yapılmadığı ve öğrencilere Türkçe okuma yazma öğretilip öğretilmediği gibi sorulara henüz tatminkâr cevaplar verilememiştir (Erünsal, 2021: 266). Osmanlı yaygın eğitimini tam olarak anlayabilmek için daha fazla taşra sıbyan mektebi çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır.

Danışmendliler ve Selçuklular devrinde Anadolu'daki en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Tokat'ta Osmanlı döneminde pek çok sıbyan mektebi ve medrese inşa edilmiştir. Sayıları otuza ulaşan medreselerle alakalı bazı çalışmalar (Açikel ve İnanır vd., 2019; Şimşirgil, 1990, 117-129; Hanılçe, 2017, s. 237-258) yapılmasına rağmen bugüne kadar sıbyan mektepleri hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu eksikliği gidermek için bu makalede Tokat sıbyan mektepleri inceleme konusu yapılmıştır. Makalede, Osmanlı döneminde Tokat şehir merkezinde faaliyet gösteren sıbyan mekteplerinin sayısı, konumları, isimleri, banileri, eğitim-öğretim kadroları ve görevli ücretleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Osmanlı Arşivi belgeleri, Tokat Şer'iyye Sicilleri, Sivas ve Tokat Vakıf Arşivlerinde bulunan Vakıf Muhasebe Defterleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi kayıtları ve vakfiyeler kullanılmıştır. Bu kaynaklarda sıbyan mekteplerinin öğrenci sayıları ve ders müfredatları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple ağırlıklı olarak Osmanlılar zamanında Tokat'ta faaliyet gösteren ve vakıflar tarafından desteklenen sıbyan mekteplerinin öğretim kadrosu,

konumları ve tarihçeleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın temel amacı özelde Tokat, genelde Osmanlı eğitim tarihine katkı yapmaktır.

Tokat sıbyan mektepleri konusuna geçmeden önce Osmanlı sıbyan mektepleri hakkında mevcut literatüre dayalı olarak genel bilgiler verilecektir. Bu bilgiler makale konusunun daha iyi anlaşılmasına katkı yapacaktır.

1.Osmanlı Sıbyan Mektepleri

Sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden itibaren padişahlar, kadın sultanlar, devlet ileri gelenleri ve diğer hayırsever kimseler tarafından kurulmaya başlandı (Akyol, 2016: 90-91). XIX. asrın ortalarına kadar mekteplerin kurulması ve varlıklarını devam ettirmeleri, büyük ölçüde hanedan üyeleri ve varlıklı hayırsever insanların katkılarıyla mümkün oldu. Mektep yapmayı ya da daha önceden var olan bir mektebi ihya etmeyi kararlaştıran hayırsever kişiler veya aileler vakıflar oluşturarak bu vakıfların gelirleri ile okulların ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Düzenlenen sıbyan mektebi vakfiyelerinde mektebin nasıl idare edileceği, öğretim kadrosu ve ücretleri, çocuklara sağlanan imkânlar açıkça belirtilmekteydi. Sıbyan mektepleri, XIX. asrın ortalarına kadar merkezi bir sistemden yönetilmediği için bunların işleyişiyle ilgili kurallar kurucularının arzularına göre şekillendirildi. Denetim görevi, mekteplerin vakfiyelerinde belirtilen şartlara uygun olarak vakıf mütevellileri tarafından yürütüldü (Araz, 2017: 110-111). Bu yüzden ülke çapındaki mekteplerin işleyişinde farklılıklar bulunmaktaydı (Erünsal, 2021: 261).

Sıbyan mekteplerin bir kısmı külliye içinde, diğerleri camilere bitişik veya camilerin bir bölümünde teşkil edilmiştir. Ayrı olanlar genellikle büyük camilerin bitişğinde, odalar ise küçük camiler ile köy camileri içinde yer almıştır. Sıbyan mektebinin camiye bitişik veya cami içinde olmasının sebebi eğitimle birlikte çocuğun dinini öğrenmesi ve dinî bir atmosfer içinde yetişmesini sağlamaktı (Pakalın, 1983: III, 201; Bozdemir, 1991: 50). XVIII. yüzyıldan itibaren müstakil ve genel olarak taş binalara sahip sıbyan mekteplerinin sayısında artış yaşanmaya başlamıştır (Erünsal, 2021: 266). Külliye içinde ve cami bitişğinde yer alan mektepler,

hemen sokağa açılan özel girişlere, avlu ve oyun bahçelerine sahiptiler. Konumları itibarıyla külliye ve caminin bir dış köşesinde yer alırlardı (Bozdemir, 1991: 51-52). Talebelerin su içme, tuvalet vb. ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan çeşme, helâ, depo gibi hizmet mekânları bahçe avlusuna uygun gelecek şekilde yerleştirilirdi. Dersler yazın bahçede veya eyvanda, kışın bir ocakla ısıtılan dershanede yapılırdı. Dershaneye girilirken ayakkabılar çıkarılır, pabuçluk denilen yere bırakılırdı. Çoğunlukla kıbleye yönelik olarak inşa edilen mektepler kare veya dörtgen planlı olup bir kısmı tek katlı, bir kısmı ise iki katlı olarak inşa edilirdi. Tek katlı olanlarda açık ve kapalı iki derslik bulunan mekteplerin üst örtüleri kâgir veya ahşaptı. İki katlı olanlarda giriş katta çeşme ve tuvalet, ikinci katta ise derslik yer alırdı (Ahunbay, 2004: 7-9).

Sıbyan mekteplerinin eğitim kadrolarının genellikle “muallim” ve “halife/kalfa” olmak üzere iki personelden oluştuğu görülmektedir. Bazı sıbyan mektebi vakfiyelerinde, öğrencilerin Kur’an öğreniminde kullandıkları cüzleri kopya etmek üzere “hat muallimi” ve dinî bilgiler eğitimi vermek üzere “kitap hocası/ders hocası” da görevlendirilmesi istenilmiştir. Müstakil ve büyük mekteplerde ise personel kadrosuna temizlik ve güvenlik işleriyle uğraşan ferraş (temizlikçi) ve bevvab (kapıcı) da ilave edilmiştir (Erünsal, 2021: 266-268).

Mektep muallimleri Kur’an ve fıkıh bilgisine sahip dürüst kimseler arasından seçilirdi. Bunlar umumiyetle medrese mezunu olup cami ve mescitlerde imam-hatiplik veya müezzinlik yapan kimselerdi (Araz, 2017: 118-120). Çocukları çok olan mekteplerde hocanın yetiştirdiği talebelerden seçilmiş kalfaları/halifeleri vardı. Muallim bir kısım talebe ile meşgul olurken halife de diğer talebe ile alakadar olurdu (Pakalın, 1983: III, 202). Kız çocukları karma eğitim veren mekteplere gidebildikleri gibi evlerde ya da kendileri için açılan mekteplerde bayan hocalardan eğitim alabiliyorlardı. Kadın hocalar, cami hocasının ya da mektep mualliminin eşi ya da kızı olabilmekteydi (Akyüz, 2004: 1-12; Araz, 2017: 121; Erünsal, 2021: 269-271). 1868’de sıbyan mekteplerine hoca yetiştirmek üzere İstanbul’da bir “dârülmuaallimîn-i sıbyân” açılmış ve ertesi yıl hazırlanan Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi’nde sadece bu

okullardan mezun olanların sıbyan mekteplerine hoca olması esası getirilmiştir (Baltacı, 2004: 7). Maârif Nezâreti'nden vilâyetlere gönderilen 23 Temmuz 1872 tarihli genelgeyle sıbyan okulu öğretmenlerinin bir komisyon tarafından imtihan edilmeleri, imtihanda başarılı olanların görevlerine devam etmeleri, başarısız olanların yerine ise öğretmenlik başvurusunda bulunup imtihanı geçenlerin tayin edilmesi istenmiştir (Komisyon, 2014: 142-143).

Sıbyan mekteplerinde eğitime başlama yaşı ve eğitim süresi, kaynaklarda net olarak belirtilmemiştir. Konu ile ilgili değerlendirmelerde genel olarak buluğ çağı öncesi 4-14 yaşları arasındaki çocukların mektepte eğitim aldıkları ifade edilmektedir (Araz, 2017: 113-114; Erünsal, 2021: 268-269). Zorunlu olmayan sıbyan mektebine, ailesinin isteği üzerine çocuk “bed’-i besmele” veya “amin alayı” adı verilen merasimle başlatılırdı. Bu merasim ailenin sosyal mevkiine göre olurdu. Ziyafetler verilir, hocaya hediyeler takdim olunur, mektepteki çocuklara şeker ve simit dağıtılırdı. Mektebe başlayacak çocuğa yeni elbiseler giydirilir, altın ve elmaslar takılır, işlemeli cüz kesesi boynuna asılırdı. Mektebin çocukları yeni başlayacak çocuğun evine gelirler, ilahiler ve amin dualarıyla alıp onu mektebe götürürlerdi. Bu tür merasimlerle çocukların tahsile hevesleri artırılmaya ve ilme meyilleri oluşturulmaya çalışılmaktaydı (Ergin, 1977: I, 92-94; Pakalın, 1983: III, 202; Bozdemir, 1991: 18-22; Araz, 2017: 115-116; Abdülaziz Bey, 1995: 57-61; Birinci, 2017: 23-41).

Muallimhanelerde eğitim ve öğretim araç-gereçleri ve yöntemi modern okullardan farklı idi. Bu mekteplerde modern anlamda sınıf düzeni mevcut olmayıp farklı yaş ve bilgi seviyesinde bütün çocuklar aynı odada öğrenim görürdü (Somel, 2010, 39). Erkek-kız karışık mekteplerde kız ve erkek talebeler bir sırada yan yana oturmaları mümkün olmakla birlikte genellikle ayrı oturmaları esastı. Mektepte alfabe ve diğer çalışmalar sesli olarak hep bir ağızdan koro halinde ve bir ahenk içinde tekrar edilerek öğretilirdi. Ayrıca her çocuk, hocanın önüne gidip dersini okuyup yerine döner ve dersini tekrara başlardı (Bozdemir, 1991: 31-33). Mektepte dersler sabah erken başlar, teneffüs arası olmadan ikindiye kadar devam ederdi. Sadece öğle vakti yemek ve namaz

için ara verilirdi. Vakıf imareti olmayan mekteplerde talebeler yemek için evlerine gider, ihtiyaçlarını gördükten sonra mektebe dönerlerdi. Vakıfları olan sıbyan mekteplerinde çocuklar parasız okurlar, gündelik ve elbise ücreti alırlar ve ücretsiz yemek yerlerdi (Ergin, 1977: I, 87; Bozdemir, 1991: 29-30).

Sıbyan mekteplerinde terbiye, disiplin ve ahlaka önem verilirdi. Ana babalar çocuklarını muallime teslim ederken elini öptürürler ve “eti senin, kemiği benim” derlerdi. Hoca çocuğun kabahatine göre az veya çok değnek vurur, tek ayak üzere bekletir, tokat atar, kulak çeker, uygun bir yere kapatabilirdi. Osmanlı'nın son döneminde dayak cezası falaka denilen alet ile uygulanır, erkek çocukların ayak tabanlarına, kızların ellerine vurulurdu (Ahmet Rasim, 2017: 84-110). Ancak Osmanlı bilginleri, toplumun içselleştirdiği terbiye aracı olan dayağa, diğer yollar denedikten sonra başvurulması gerektiğini ıslarla dile getirmişlerdir (Araz, 2017: 134). Başarılı olan çocuklar ise hocanın “aferin” ve benzeri sözleri ile taltif edilir, hocaya yakın bir mindere oturtulur ve başarısı velisine bildirilirdi (Pakalın, 1983: III, 203; Bozdemir, 1991: 36, 38).

Sıbyan mekteplerinin ders programları Tanzimat dönemine kadar genel olarak Kur'an ve temel dinî bilgiler öğretimine dayanmakta olup çok az değişikliğe uğramıştır. Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'da yetim ve fakir çocuklar için kurduğu sıbyan mektebinin vakfiyesinde “ta'lîm-i kelâm-ı kadîm ve Kur'ân-ı azîm” okunmasını şart koşmuştur. II. Bayezid, İstanbul'daki külliyesindeki sıbyan mektebi vakfiyesinde muallim ve halifenin çocuklara Kur'an okumayı ve bazı ilmihal bilgilerini öğretmesini istemiştir (Ergin, 1977: I-II, 82-83; Baltacı, 2004: 6). Kanunî Sultan Süleyman da Süleymaniye Külliyesi'nde, çocukların din ile ilgili bilgiler edinmeleri ve Kur'an okuyup anlamaları için camisinin yakınında bir sıbyan mektebi açmıştır (Kazıcı, 2004: 87). Sonraki hükümdarlar zamanında sıbyan mektepleri programlarına yeni dersler ilâve edilmiştir. Örneğin, I. Mahmud'un 15 Şevval 1152 (15 Ocak 1740) tarihli vakfiyesinde muallimhaneye bir de hat hocasının tayin edildiği görülmektedir (Baltacı, 2004: 6). I. Abdülhamid'in 1195 (1781)'de tesis ettiği Bâbiâli civarındaki

Hamidiye Mektebi'nde Arapça ve Farsça da programa alınmıştır (Ergin, 1977: I-II, 82-83; Baltacı, 2004: 6).

II. Mahmud devrinden Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar olan süreçte sıbyan mekteplerinin yapılanması ve programlarında Batı eğitim sisteminin etkisi ile değişiklikler daha fazla olmuştur. İlk olarak II. Mahmud'un 1824'te yayımladığı sıbyanın eğitimi hakkındaki fermanla çocukların bir sanata verilmeden önce zorunlu olarak mektebe devam etmeleri, mektep hocalarının çocuklara öncelikle Kur'an talim ettirmeleri, ardından çocukların istidadına göre tecvid ve ilmihal okutmaları, daha sonra İslâm'ın şartlarını ve dinî kaideleri öğretmeleri istenmiştir. Ayrıca ferman zorunlu eğitimi sadece İstanbul için şart koşmuştur (Mahmud Cevad, 2001: 3-5). Ancak ülkenin içinde bulunduğu şartlar sebebiyle zorunlu eğitim tam anlamıyla uygulanamamıştır (Baltacı, 2004: 6; Kodaman, 1991: 58; Somel, 2010: 45). Yine II. Mahmud'un girişimiyle 1838'de Meclis-i Umûr-ı Nâfia'da hazırlanan lâyhada (rapor) genel eğitim sisteminin sıbyan mektepleri, rüşdiyeler ve yükseköğretim mektepleri şeklinde kurumsallaşması önerilmiştir (Türer, 2011: 135-136). Ancak medrese ulemasının baskısı ile sıbyan okullarının denetimi Şeyhülislamlığa bırakılmış, bu okullarda eğitimin iyileştirilmesi için bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tavsiyeler özetle sınıf düzeninin getirilmesi, hocaların denetlenmesi ve eğitimin çocuklar için zorunlu olması gibi önemli yenilikçi önerileri kapsamaktadır (Kodaman, 1991: 59-60).

Tanzimat devrinin başlarında Sultan Abdülmecid 1845 yılında yayımladığı bir fermanla sıbyan okullarının eğitim ve öğretim yönünden düzene konulması için bir Meclis-i Muvakkat kurulmasını istemiştir. Bu talep üzerine oluşturulan meclis, sıbyan mektepleri hakkında 1846'da bir layiha (rapor) hazırlayarak Meclis-i Maârif-i Umûmiye'ye sunmuştur. Meclis-i Maârif tarafından da uygun bulunan rapordaki kararlar şunlardır: 1) İslahata ilk önce mahalle mekteplerinden başlanması, 2) Mevcut okul hocalarına okutacakları derslerle ilgili birer talimat verilmesi, 3) Yetersiz kimselere hocalık yaptırılmaması, 4) Sınıf ve imtihan usûlünün getirilmesi, 5) Her şeyin nizâm ve usûlüne göre yürütülmesi. Daha sonra bu kararların tam anlamıyla

uygulanabilmesi için 8 Nisan 1847'de bir talimatnâme hazırlanmıştır. Talimatnameye göre, öğretim süresinin dört yıl olarak sınırlandırılması, okullarda teftiş usûlü ve öğrencilerin devam mecburiyetinin sağlanması ve okullara taş levha ve divitin sokulması uygun görülmüştür (Kodaman, 1991: 61-62; Binbaşıoğlu, 2009: 128-131). Ayrıca sıbyan mekteplerinde elifba, Kur'an, ilmihal, tecvid, Türkçe lügat, özet ahlak risâleleri okutulması, sülüs ve nesih yazıları öğretilmesi istenilmiştir (Bozdemir, 1991: 26). Bu bilgilerden Türkçe ve yazı derslerinin ilk kez müfredata eklendiği anlaşılmaktadır.

1857'de Maârif Nezâreti'nin kurulmasıyla sıbyan okullarının islâhı yeniden ele alınmış, 10 Şubat 1864'te "Mekâtib-i Sıbyân-ı Müslime Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon, 1868'de sıbyan okulları için on maddelik bir nizâmnâme tertip etmiştir. Nizâmnâme sıbyan okulu dersleri arasına imlâ, malûmat-ı nâfia, coğrafya ve aritmetik derslerinin konulmasını önermiş fakat bu nizâmnâme uygulanmamıştır (Kodaman, 1991: 62). 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sıbyan okulları ile alakalı yeni düzenlemeler getirmiştir. Buna göre, her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacak; karma olan yerlerde Müslümanların okulu ile Gayrimüslimlerininki ayrı olacaktı (3. Madde). Sıbyan mekteplerinin bütün giderleri mahalle veya köyde bulunan cemaatlerin umumi heyetleri tarafından karşılanacaktı (4. Madde). Mekteplerin tahsil süresi dört yıl olup ders programlarında usul-ı cedide (yeni usul) göre elifba, Kur'an-ı Kerîm, tecvid, ilmihal, ahlâka dair risaleler, ilm-i hâl, yazı talimi, hesap, Osmanlı tarihi, coğrafya, ma'lûmât-ı nâfi'ayı câmi (faydalı bilgileri içeren) risâle dersleri yer alacaktı (6. Madde). Bu okullara kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaşları arasında devam zorunlu olacaktı (9. Madde) (Mahmud Cevad, 470-471). Maarif Nizamnamesi'nden sonra, devlet ilköğretim alanında yapılacak yenilikleri kolayca uygulamak için, sıbyan okulları dışında, modern ibtidaî mektepleri (ilkokul) açma ve sıbyan mekteplerini tedricen yeni usul üzere ders verir duruma getirme siyaseti izlemiştir. Bu siyasete uygun gerekli ders programları, talimatnameler ve kitaplar hazırlanmıştır (Kodaman, 1991: 64, 87).

II. Abdülhamid devrinde öncelikle 1876 Anayasası'na (Kanun-ı Esasi) tahsil-i ibtidaiyenin (ilköğretim) zorunlu olacağına dair bir madde konularak 1879'da Maarif Nezareti bünyesinde "Mekâtib-i Sıbyâniye Dairesi" kurulmuştur. Yine bu devirde ilköğretim okulları "usûl-ı atîka" ve "usûl-ı cedîde" olarak iki kısma ayrılmıştır. Usûl-ı atîka denilen eski geleneksel yöntemle eğitim veren sıbyan mektepleri (mekâtib-i sıbyâniye), Evkaf Nezareti'ne bağlı olmaya devam etmiştir (Karsandık, 2011: 154). Usûl-ı cedîde yani yeni usulle eğitim yapan iptidai mektepleri (mekâtib-i ibtidaiye), 1872 yılında İstanbul'da açılan İptidaî Numune Mektebi'nden sonra hızla çoğalmaya başlamıştır (Akyüz, 2007: 207; Kodaman, 1991: 67-68). 1882'den sonra Maarif Nezareti bu ikiliği ortadan kaldırmak için iptidaî okullarına ağırlık vermeye başlayarak sıbyan okullarının yeni usule dönüştürülmesini hızlandırmıştır. 1909'a kadar pek çok iptidai okul yeni usulde eğitim-öğretimi uygular hale getirilmiştir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321/1903, 544-545).

II. Meşrutiyet döneminde politik zorlamalar dolayısıyla devlet ilköğretime daha fazla önem vermeye başlamıştır. Malî yardımlar, öğretmen meselesi, okul yapımlarına ve öğretim araç ve gereçlerine desteklerini artırmaya çalışmıştır. 1913'te Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati (İlköğretim Geçici Yasası) adıyla genel bir ilköğretim yasası çıkarılmıştır. İlköğretimi denetlemek üzere müfettişler tayin edilmesi ve ilköğretimin zorunlu ve parasız olması prensipleri kabul edilmiştir. (Demirtaş, 2007: 189).

Sıbyan mektepleri Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemin başında, ülkedeki eğitim-öğretim birliği sağlamak amacıyla 3 Mart 1924 tarihinde 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf>4.04.2023). Bu kanunla, ülkedeki tüm eğitim ve öğretim kurumları Maarif Vekâleti'ne bağlanarak öğretimin tek elden yürütülmesi sağlanmıştır.

2.Tokat Sıbyan Mektepleri

Osmanlı döneminde Tokat şehir merkezinde faaliyet gösteren toplam 38 adet sıbyan mektebi tespit edilmiştir. Bu mekteplerin isimleri, kuruluş tarihleri ve kurucuları topluca aşağıda Tablo 1'de

listelenmiştir. Tabloda görüleceği üzere, mevcut kaynaklarda sıbyan mekteplerinin büyük bir çoğunluğunun kuruluş tarihleri ve kurucuları tespit edilememiştir. Bu nedenle burada mektepler hakkında alfabetik sıraya göre bilgi verilmiştir.

Tablo 1. Tokat Sıbyan Mektepleri

Mektep Adı	Kuruluş Tarihi/Yılı	Kurucu
1. Alacamescid Camii Mektebi	Belirsiz	Belirsiz
2. Ali Paşa Mektebi	1574	Temerrüd Ali Paşa
3. Beğbağı Mahallesi Mektebi	XVII. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
4. Cilfek Mahallesi Mektebi	XVI. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
5. Çay-ı Müslim Mahallesi Mektebi	XVII. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
6. Defterdar Ebubekir Efendi Mektebi	XVII. yüzyıl (tahmini)	Defterdar Ebubekir Efendi
7. Güdük Minare Camii Mektebi	XV. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
8. Gülbahar Hatun Mektebi	XVI. yüzyıl (tahmini)	II. Bayezid
9. Güzelaşçı Mahallesi Mektebi	1641-1643 arası	Silahdar Osman Bey
10. Hacı Cafer Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Hacı Cafer Efendi
11. Hacı Mehmed Mescidi Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Hacı Mehmed Efendi
12. Hacı Ömer Ağa Camii Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Hacı Ömer Ağa
13. Hacı Ramazan Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Hacı Ramazan Efendi
14. Hacı Yahya Camii Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Hacı Yahya Efendi
15. Havva Hatun Mescidi Mektebi	XVII. yüzyıl (tahmini)	Havva Hatun
16. Hoca Ahmed	XVI. yüzyıl	Belirsiz

Mahallesi Mektebi	(tahmini)	
17. Hoca Behzad Şirvanî Mektebi	H. 942/M.1535-1536	Hoca Behzad Şirvanî
18. Horuş Camii Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
19. İbrahim Efendi Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Müftü İbrahim Efendi
20. Kâbe Mescidi Mektebi	XV. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
21. Kaya Camii Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Sarı İbrahim Ağa (tahminen)
22. Mehmed Paşa Mahallesi Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
23. Memi Çelebi Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Memi Çelebi
24. Muid Hayreddin Mektebi	XV. yüzyıl (tahmini)	Muid Hayreddin
25. Pir Hoca Camii Mektebi	1225/1810	Ahmed Ağa b. Hacı Mehmed Ağa
26. Seyyid Hacı Hüseyin Mektebi	1144/1731	Seyyid Hacı Hüseyin
27. Seyyid Mehmed Efendi Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Seyyid Mehmed Efendi
28. Silahdar Osman Bey Mektebi	1631-1643 arası	Silahdar Osman Bey
29. Sufi Rıdvan Efendi Mescidi Mektebi	XVII. yüzyıl (tahmini)	Sufi Rıdvan Efendi
30. Sultan Murad Camii/Cami-i Kebir/Ulu Cami Mahallesi Mektebi	Osmanlı öncesi (XII-XV. yüzyıllar)	Belirsiz
31. Şeyh Mahmud Efendi Mektebi	XVII. yüzyıl (tahmini)	Şeyh Mahmud Efendi
32. Tahta Camii Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
33. Toprakçı Camii Mektebi	1195/1781	Belirsiz

34. Vezir Mahmud Paşa Mektebi	XVII. yüzyıl (tahmini)	Vezir Mahmud Paşa
35. Yar Ahmed Çelebi Mektebi	XVI. yüzyıl (tahmini)	Yar Ahmed Çelebi
36. Yaşmeydan Mahallesi Mektebi	XVIII. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
37. Zati Hızır Halil Mektebi	XVII. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz
38. Zileli Hacı Mahallesi Mektebi	XVII. yüzyıl (tahmini)	Belirsiz

2.1. Alacamescid Camii Mektebi

Alacamescid Camii, Rüstem Çelebi Mahallesi'nde Selçuklu Sultanı Alaaddin b. Feramurz zamanında Abdülaziz b. İbrahim tarafından 700/1300-1301 yılında inşa edilmesine (Şimşirgil, 1990: 107) rağmen XIX. asrın ikinci yarısına kadar kaynaklarda cami içinde ya da dışında herhangi bir mektep kaydına rastlanmamıştır. 17 Rebiülevvel 1285 (7 Ağustos 1868) tarihli arz ve 15 Ramazan 1286 (19 Aralık 1869) tarihli tevcih kaydında, Alacamescid Camii'nde kendi vakfından almak üzere aylık 6 kuruş ile kayyum ve sıbyan muallimliği vazifeleri ile hasbi olarak tevliyet görevini üstlenen Mustafa b. Hasan Halife'nin vefatı üzerine görevleri oğulları Hasan ve Burhaneddin için arz edilmiştir. Tevcih sürecinde Hasan'ın vefat etmesi ve Burhaneddin'in başka yerde bulunması sebebiyle aynı görevlere Hasan'ın oğulları Mustafa ve Mehmed İzzet teklif ve tayin olunmuştur (Tokat Şer'iyye Sicili [TŞS] 73, s. 301/2; TŞS 75, s. 46/1). Bu kayıt dışında Alacamescid Camii Muallimhanesi'nin durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cami, günümüzde Camiikebir Mahallesi'nde¹ yer almakla birlikte muallimhane binasından hiçbir kalıntı bulunmamaktadır.

2.2. Ali Paşa Mektebi

Ali Paşa Camii ve Mektebi'nin banisi II. Selim zamanında (1566-1574) Erzurum valisi olan Temerrüd Ali Paşa'dır (Afyoncu, 2001: 1007-1008). Ali Paşa Camii ve Mektebi Vakfı'nın 1574'te toplam

¹<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/kulturenvanteri/alacamescid-camii>. (08.04.2023).

67 kişiden oluşan bir görevli kadrosu bulunmaktadır. Bu görevliler arasında Ali Paşa Mektebi'nde görevli muallim 3 akçe, halife ise 1,5 akçe gündelik almaktadır (Açıkel, 2019: 32-33).

Arşiv kayıtlarından Ali Paşa Mektebi'nin XIX. asrın sonlarına kadar faal olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Receb 1230 (Haziran 1815) tarihli atama kaydına göre, mektepte 1,5 akçe ile yarım (nısf) hisse sıbyan muallimi ve 0,75 akçe ile yarım hisse halife olarak görev yapan Seyyid Osman b. İbrahim Efendi'nin erkek evlat bırakmadan vefat etmesi üzerine yerine kardeşi Seyyid Ahmed tayin edilmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi [VGMA] Hurufat Defteri [HD]. No. 568, s. 10). 17 Zilhicce 1319 (27 Mart 1902) tarihli vekâletname kaydında, vakıf görevlilerinin vakıfla olan işleri için Ali Paşa Mektebi sıbyan muallimi Mustafa Fehmi b. el-Hac Mehmed Emin ve Ali Paşa Camii müezzini Abdullah Tevfik b. Mustafa'yı vekil tayin ettikleri görülmektedir (TŞS 100, s. 47/54).

Ali Paşa Camii ve Mektebi Vakfı'nın 1875 ve 1895 yılları muhasebe defterlerinde mekteple ile alakalı bazı bilgiler mevcuttur. 1875 yılı Muhasebe Defteri'nde mektebin tahtaları ve sair mahallerine 555 kuruş masraf edildiği ve Mehmed Emin Efendi'ye sıbyan muallimliği ve mektep halifeliği vazifesi karşılığında yıllık 2406 kuruş 26,5 para ödendiği yazılıdır (Açıkel, 2019: 36). 1895 yılı Muhasebe Defteri'nde ise Hacı Emin Efendi'ye sıbyan muallimliği ve mektep halifeliği vazifesi olarak yıllık 279 kuruş 20 para verildiği kayıtlıdır (Açıkel, 2019: 37).

Cumhuriyet dönemi kaynaklarında Ali Paşa Muallimhanesi'nin durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ali Paşa Camii, günümüzde Ali Paşa Mahallesi'nde² yer almakla birlikte muallimhane binasından hiçbir iz kalmamıştır.

2.3.Beğbağı Mahallesi Mektebi

Mekteple alakalı tespit ettiğimiz en eski kayıt, Zilhicce 1138 (Temmuz 1726) tarihli atama beratıdır. Bu atama beratında, mektebin Beğbağı Mescidi yakınında olduğu yazılıdır (VGMA. HD. No. 1083, s. 251). Mektep ve mescidin bulunduğu Beğbağı Mahallesi ise ilk olarak 1642 yılı Mufassal Avarız Defteri'nde

²<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-alipasa-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

geçmektedir (Açikel, 1999: 276). Bu bilgilerden hareketle, mektebin 1642-1726 yılları arasında bir tarihte inşa edildiği söylenebilir.

Hurufat defterlerinde yer alan atama beratlarından Beğbağı Mektebi'nin XIX. yüzyılın ortalarına kadar eğitim hizmetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, Rebiülahir 1207 (Kasım 1792) tarihli atama beratında, mescit ve mektepte günlük yarım akçe ile yarım hisse imamet ve muallimlik cihetlerini ifa eden Yusuf Efendi ile Ali Efendi'den Ali Efendi'nin vefatıyla hissesinin oğlu Ali'ye verildiği görülmektedir (VGMA. HD. No. 537, s. 187). 25 Zilhicce 1242 (20 Temmuz 1827) tarihli diğer atama beratına göre, mescit ve mektepte günlük 1 akçe ile Şevval 1230 (Eylül 1815) tarihinden beri imamet ve muallimlik vazifelerini ifa eden Halil b. Osman'ın vefatıyla yerine müştereken oğulları Mustafa, Hafız Ahmed ve Osman atanmıştır (TŞS 20, s. 114/1; VGMA. HD. No. 542, s. 146).

XIX. asrın ikinci yarısı ve Cumhuriyet dönemine ait kaynaklarda Beğbağı Mektebi hakkında herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Günümüzde mektepten geriye hiçbir eser kalmamakla birlikte Büyükbeybağı Camii³ ile Büyükbeybağı Mahallesi⁴ ve Küçükbeybağı Mahallesi⁵ isimleri halen varlığını devam ettirmektedir.

2.4.Cilfek Mahallesi Mektebi

Cilfek Mahallesi Mescidi Vakfı'nın 1574 yılı Evkaf Defteri'nde akar kayıtları (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü [TK] Kuyud-ı Kadime Arşivi [KKA]. Evkaf Defteri 583, s. 24a) bulunmakla birlikte burada mekteple alakalı herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Mektebe dair tespit ettiğimiz en eski atama beratı Ramazan 1168 (Haziran 1755) tarihlidir. Bu atama beratıyla, Cilfek Mahallesi Mescidi ve Mektebi'nde Cemaziyelevvel 1166 (Mart 1753) tarihinden beri imam ve sıbyan muallimliği yapan

³<http://www.listelese.com/tokat-merkez-buyukbeybagi-camii-bilgileri>. (08.04.2023).

⁴<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-buyukbeybagi-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

⁵<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-kucukbeybagi-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

Hasan Halife'nin görev süresinin bitmesi üzerine aynı vazifeye tekrar tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 1092, s. 43).

Atama kayıtlarından Cilfek Mahallesi Mektebi'nin XIX. yüzyılın sonlarına kadar eğitim faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, Receb 1244 (Ocak 1829) tarihli bir başka atama beratına göre, mahallenin mescit ve mektebinde vakfiyede tayin edilen ücretle imam ve sıbyan muallimliği yapan Hafız Mustafa b. Mehmed'in erkek evlat bırakmadan ölümü ile yerine ulemadan Seyyid Hafız Halil b. Ömer tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 542, s. 154). 29 Zilhicce 1288 (10 Mart 1872) tarihli bir diğer berat kaydına göre, mahallenin mescit ve mektebinde kendi vakfından almak üzere imam ve sıbyan muallimliği yapan Zilelioğlu Osman b. Osman'ın erkek evlat bırakmadan vefatıyla yerine Mahmud Efendi b. Ömer atanmıştır (TŞS 75, s. 244/26).

Cumhuriyet dönemine ait kaynaklarda Cilfek Mahallesi Mektebi hakkında herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Günümüzde mektepten geriye hiçbir bakiye kalmazken Cilfek Mahallesi 1973 yılına kadar Kaya Çiftlek Mahallesi anıyla anılmış (Tokat İl Yıllığı, 1973: 62), daha sonra Camiikebir Mahallesi'ne ilhak edilmiştir. Kaya Çiftlek adı ise aynı mahallede bir sokak adı olarak halen varlığını devam ettirmektedir⁶.

2.5.Çay-ı Müslim Mahallesi Mektebi

Çay Mahallesi'nde Müslüman nüfusa ilk olarak 1642 yılı Mufassal Avarız Defteri'nde rastlanmaktadır (Açikel, 1999: 281). Mektebe dair tespit ettiğimiz en eski atama beratı ise 20 Muharrem 1117 (25 Nisan 1705) tarihlidir. Bu atama kaydında, mahalle halkının yeniden inşa ettiği mescidin imameti ve bitişindeki mektebin sıbyan muallimliğine günlük 1 akçe ile Ali Halife'nin tayin edildiği belirtilmektedir (Devlet İşleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İbnülemin Tasnifi [İE] Evkaf [EV]. 48/5315). Bu bilgiden, mektebin 1705 yılında ya da bir yıl öncesinde mahalle ahalisi tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Atama kayıtlarından Çay-ı Müslim Mahallesi Mektebi'nin 1910 yılına kadar eğitim faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, 1 Cemaziyelahir 1173 (20 Ocak 1760) tarihli berat

⁶<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-camiikebir-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

kaydına göre, kendi vakfından almak üzere günlük 1 akçe ile imam, müteveli ve sıbyan muallimi olan Ali Halife, görevlerini büyük oğlu Hafız Mustafa Halife'ye devretmiştir (VGMA. HD. No. 1094, s. 18). 13 Muharrem 1324/9 Mart 1906 tarihli bir başka berat kaydına göre, Çay-ı Müslim Mahallesi Camii ve Muallimhanesi Vakfı'ndan almak üzere günlük 1 akçe ile sıbyan muallimi olan Abdullah Halife'nin vefatıyla görevi büyük oğlu Ömer'e verilmiştir TŞS 104, s. 146/48).

Cumhuriyet dönemine ait kaynaklarda Çay-ı Müslim Mahallesi Mektebi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde mektepten geriye hiçbir eser kalmazken Çay Mahallesi ismi halen varlığını devam ettirmektedir⁷.

2.6. Defterdar Ebubekir Efendi Mektebi

Cemaleddin Mahallesi'nde bulunan mektebin banisi olarak Cemaziyelahir 1144 (Aralık 1731) tarihli tevcih beratında (VGMA. HD. No. 1094, s. 16) Defterdar Ebubekir Efendi'nin adı geçmektedir. Defterdar Ebubekir Efendi'nin XVII. yüzyılın ilk yarısında Tokat'ta konak sahibi olduğu dikkate alındığında (Kopruman, 1987: 47), mektebin bu dönemde inşa edildiği ileri sürülebilir.

Mevcut arşiv kayıtlarına göre, Ebubekir Efendi Mektebi, XIX. asrın başına kadar eğitim-öğretim faaliyetini sürdürmüştür. Örneğin, Zilkade 1198 (Eylül 1784) tarihli atama beratında, Ebubekir Efendi Vakfı'ndan almak üzere mektepte günlük 2 akçe ile sıbyan muallimi olan Seyyid Hasan Efendi'nin feragatiyle yerine Seyyid Hafız Ebubekir b. Salih Efendi getirilmiştir (VGMA. HD. No. 1119, s. 15). 11 Ramazan 1214 (6 Şubat 1800) tarihli bir başka tevcih beratında, mektepte 2 akçe ile sıbyan muallim olan Seyyid Hafız Ebubekir b. Salih Efendi'nin vefatı üzerine görevinin oğulları Seyyid Osman, Seyyid Salih ve Seyyid Esad'a devredildiği görülmektedir (VGMA. HD. No. 565, s. 14).

XIX. yüzyıl ve Cumhuriyet dönemi kaynaklarda Ebubekir Efendi Mektebi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁷<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-cay-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

Günümüzde mektepten geriye hiçbir eser kalmazken Cemaleddin Mahallesi ismi halen varlığını devam ettirmektedir⁸.

2.7.Güdük Minare Camii Mektebi

Silahdar Haydar oğlu Osman Bey, Evail-i Cemaziyelahir 1053 (17-26 Ağustos 1643) tarihli ek vakfiyesinde, vakfettiği nukud ve binaların gelirinden Güdük Minare Camii Mektebi'nde sıbyana Kur'ân-ı Kerîm öğreten Molla Musa b. Ali'ye ve ondan sonra sıbyan muallimi olarak görev yapacak olanlara günlük bir akçe verilmesini şart koşmuştur (Açıkel ve Sağırılı, 2005: 237). Günümüzde Rüstem Çelebi Mahallesi'nde bulunan Güdük Minare Camii'nin kitabesi olmayıp yapı özelliklerinden dolayı XV. yüzyıla tarihlenmektedir (Şimşirgil, 1990: 101). Bu bilgilerden Güdük Minare Camii Mektebi'nin 1643 yılından önce inşa edildiği ileri sürülebilir.

Sonraki devir kaynaklarında Güdük Minare Camii Muallimhanesi'nin durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Rüstem Çelebi Camii, günümüzde Camiikebir Mahallesi'nde⁹ mevcut olmakla birlikte muallimhane binasından hiçbir iz kalmamıştır.

2.8.Gülbahar Hatun Mektebi

Sultan II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun'un 21.11.898 (03.09.1493) tarihli vakfiyesinde (VGMA. Defter No. 740, s. 405-415; Açıkel ve Sağırılı, 2005: 189-193) sıbyan mektebinden bahsedilmemektedir. Mekteple alakalı tespit edebildiğimiz ilk kayıt, Kürd Ahmed Ağa ibn Sefer'in 25 Zilkade 1090 (27 Ocak 1680) tarihli vakfiyesidir. Vakfiyeye göre, vâkıf, Gülbahar Hatun Camii'nde günlük 15 akçe ile "ilm-i tecvîdde mâhir bir kimesne şeyhül-kurrâ olub haftada dört gün talebeye tecvîd ile Kur'ân-ı Azîmü's-şân" öğretmesini ve günlük 2 akçe ile bir halifenin görevlendirilmesini şart koşmuştur (VGMA. Defter No. 483, s. 103-105/578; Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi [T. VBMA] Vakfiye Defteri No. 1, s. 5- 7. Açıkel ve Sağırılı, 2005: 255-256). Bu bilgi bize Gülbahar Hatun Camii içinde veya bitişiğinde 1680

⁸<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-cemalettin-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

⁹https://gs.yandex.com.tr/harita/org/rustemcelebi_cami/136318710847/?ll=36.544231%2C40.316594&z=16. (08.04.2023).

ylından itibaren bir sıbyan mektebinin var olduğunu göstermektedir. Zilkade 1116 (Şubat 1705) tarihli bir berat kaydında ise “*Gülbahar Hatun Camii kurbunda müceddeden ta’mir edilen mu’allimhâne*” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır (VGMA. HD. No. 1121, s. 37). Bu açıklamadan Gülbahar Hatun Camii yanında yer alan mektebin daha önce mevcut olduğu ve tamire muhtaç hale gelmesi sebebiyle tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Arşiv kayıtlarında XIX. yüzyılın ortalarına kadar Gülbahar Hatun Mektebi’nde eğitim-öğretim faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. Örneğin, 1 Cemaziyelevvel 1173 (21 Aralık 1759) tarihli atama beratına göre, Gülbahar Hatun Mektebi’nde hasbi olarak muallimlik yapan Osman Halife’ye Tokat’ta Hasan isimli hayırseverin bu mektep için kurduğu vakıftan günlük 1 akçe ile sıbyan muallimliği verilmiştir (VGMA. HD. No. 1092, s. 37). Evahir-i Rebiülahir 1213 (2-11 Ekim 1798) tarihinde, Kürd Ahmed Ağa’nın Gülbahar Hatun Mektebi’nde ihdas ettiği sıbyan muallimliği ve sair görevleri tasarruf edenlerin ücretlerinin müteveli tarafından ödenmemesi üzerine meselenin mahallinde halledilmesi için emr-i âlî yazılmıştır (TŞS 4, s. 63/1). Son olarak, Ramazan 1243 (Mart 1828) tarihli bir diğer atama beratında, mektepte Rebiülevvel 1188 (Mayıs 1774) tarihinden beri sıbyan muallimliği yapan Osman’ın erkek evlat bırakmadan vefatıyla yerine Seyyid Hafız Mehmed Şükrü b. İbrahim’in atandığı görülmektedir (VGMA. HD. No. 542, s. 153).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait kaynaklarda Gülbahar Hatun Mektebi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hasan Erdem Arşivi’nde bulunan 1931 ve 1933 yıllarına ait belgelerden Gülbahar Hatun Camii avlusunda bulunan taş mektebin kullanılamayacak halde olduğundan yıkılarak enkazı ve taşlarının ihale ile satıldığı anlaşılmaktadır¹⁰. Günümüzde mektepten geriye hiçbir eser kalmazken Gülbahar Hatun Camii ve Mahallesi ismi halen mevcuttur¹¹.

2.9.Güzelaşçı Mahallesi Mektebi

¹⁰Hasan Erdem Arşivi, 97263/770 nolu 7.09.1931; 2045/153 nolu 23.09. 1931; 2061/86 nolu 28.09.1931; ve 21.03.1933 tarihli belgeler.

¹¹<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-gulbaharhatun-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

Mektebin banisi Dergah-i Ali silahdarları zümresinden Haydar oğlu Osman'dır. 1 Muharrem 1041 (20 Temmuz 1631) tarihli vakfiyesine göre, Osman Bey, Tokat'ta Güzelaşçı Mahallesi'nde ikamet etmektedir (VGMA. Defter No. 484, s. 419-421/39; Açıklık-Sağırılı, 2005: 233-240). Osman Bey, Evail-i Cemaziyelahir 1053 (17-26 Ağustos 1643) tarihinde vakfına bazı şartlar ilave ettirmiştir. Bu şartlardan ilkinde, vakfettiği nukud ve binaların gelirinden Güzel Aşçı Mahallesi'nde bina ettiği mektepte sıbyan muallimi olarak görev yapan kimseye günlük bir akçe verilmesini istemiştir (Açıklık ve Sağırılı, 2005: 237). Bu bilgiden, mektebinin 1631-1643 yılları arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı 22 Rebiülahir 1207 (7 Aralık 1792) tarihli tevcih kaydından mektebin XVIII. asrın sonlarına kadar faal olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayda göre, Osman Bey b. Haydar'ın Muallimhane Vakfı'nın çeyrek hisse tevliyeti üzerinde olan vâkıf evladından Mustafa'nın vefatı üzerine hisse ciheti Seyyid Mehmed'e tevcih edilmiştir (BOA. Cevdet Maarif 93/4643). Sonraki devirlerde muallimhanenin durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Günümüzde Cemalettin Mahallesi sınırları içinde kalan Güzelaşçı Mahallesi'nin hatırası "Güzelaşçı Sokağı" olarak yaşatılmaktadır.¹²

2.10.Hacı Cafer Mektebi

Hurufat defterlerinde kayıtlı atama beratlarına göre (örnek olarak bk. VGMA. HD. No. 1092, s. 18), mektep Keçeciler Mahallesi'nde Hacı Cafer Efendi tarafından inşa emiştir. Bani Hacı Cafer Efendi hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Yine atama beratlarından mektebin XIX. asrın ilk çeyreğine kadar faaliyette olduğu görülmektedir. Örneğin, Cemaziyelahir 1185 (Eylül 1771) tarihli tevcih beratına göre, Hacı Cafer Mektebi'nde günlük 1 akçe ile sıbyan muallimi olan Mustafa Efendi'nin erkek evlat bırakmadan vefatı üzerine, yerine Seyyid Hüseyin tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 1093, s. 7). 23 Ramazan 1219 (26 Aralık 1804) tarihli bir diğerk tevcih beratına göre, adı geçen mektepte günlük 1 akçe ile sıbyan muallimi olarak görev yapan Seyyid Hüseyin Efendi'nin vefatıyla vazifesi oğlu Seyyid Hüseyin'e

¹²<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-il-haritasi.html>. (08.04.2023).

verilmiştir (VGMA. HD. No. 539, s. 205). Bu kayıt dışında Hacı Cafer Mektebi hakkında herhangi bir belge bulunamamıştır. Günümüzde mektepten geriye hiçbir iz kalmamıştır. Keçeciler Mahallesi ismi ise 1973 yılına kadar mevcutken (Tokat İl Yıllığı, 1973: 62) daha sonra yapılan mahalle taksimatında ismi kaldırılmıştır.

2.11.Hacı Mehmed Mescidi Mektebi

Ramazan 1169 (Mayıs 1756) tarihli atama beratına göre (VGMA. HD. No. 1092, s. 13), mektep Debbağhane-i Atik Mahallesi'nde Hacı Mehmed Mescidi'ne bitişik olarak inşa edilmiştir. Yine aynı atama beratına göre, Cemaziyelahir 1162 (Mayıs 1749) tarihinden beri mektepte sıbyan muallimi olarak görev yapan Mehmed Halife'nin süresi bittiğinden aynı vazifeye tekrar atanmıştır. Sonraki devir kaynaklarında mektep hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde mektepten geriye hiçbir iz kalmazken Debbağhane-i Atik Mahallesi ismi 1973 yılına kadar "Eski Dabakhane" adıyla muhafaza edilmiş (Tokat İl Yıllığı, 1973: 62) daha sonra yapılan mahalle taksimatında Mehmetpaşa Mahallesi sınırları içinde kalmıştır.¹³

2.12.Hacı Ömer Ağa Camii Mektebi

XVIII. yüzyıl Hurufat defterlerindeki atama kayıtlarına göre, Hacı Ömer Ağa Camii ve Mektebi Çay Mahallesi'nde Deveğörmez mevkiinde bulunmaktadır. Atama beratlarında camide imamet ve mektepte muallimlik vazifeleri günlük 1'er akçe ile aynı kişiler üzerine tayin edilmiştir. Örneğin, Muharrem 1189 (Mart 1775) tarihli yenileme beratına göre, Şevval 1168 (Temmuz 1755) tarihinden beri Hacı Ömer Camii ve Mektebi'nde sıbyan muallimi olan Osman Halife'nin süresi bitiğinden aynı vazifeye tekrar atanmıştır (VGMA. HD. No. 1158, s. 130). Recep 1201 (Nisan 1787) tarihli bir diğer berat kaydına göre, Şevval 1168 (Temmuz 1755) tarihinden beri Hacı Ömer Camii ve Mektebi'nde imam ve sıbyan muallimi olarak görev yapan Osman Halife'nin vefatı üzerine, vazifesi oğulları Salih ve Abdurrahman'a verilmiştir (VGMA. HD. No. 1095, s. 7). 1760 sonrası kaynaklarında bu mekteple alakalı herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde mektepten

¹³<https://www.haritamap.com/yer/muslahattin-sokak-merkez>. (08.04.2023).

geriye hiçbir iz kalmazken Çay ve Devegörmez isimli mahalleler halen mevcuttur.¹⁴

2.13. Hacı Ramazan Mektebi

1119 numaralı Hurufat Defteri'nde kayıtlı Ramazan 1137 (Mayıs 1725) tarihli atama beratına göre (VGMA. HD. No. 1092, s. 13), mektep Hacı Ramazan tarafından inşa edilmiştir. Yine aynı atama beratına göre, mektepte yarım akçe gündelikle sıbyan muallimi olarak görev yapan Hüseyin Efendi'nin vefatıyla yerine Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Sonraki devirlerde bu mektep hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.14. Hacı Yahya Camii Mektebi

Arşiv kayıtlarında mektebin Akdeğirmen veya Aksudeğirmeni Mahallesi'nde bulunduğu görülmektedir. Tespit edilen en erken atama kaydı, Muharrem 1136 (Ekim 1723) tarihidir. Buna göre, kendi vakfından almak üzere, Hacı Yahya Mektebi'nde günlük 1 akçe ile sıbyan muallimi olan Mehmed Halife, görev beratını zayi ettiğinden kendisine yeniden berat verilmiştir (VGMA. HD. No. 1119, s. 11).

Mevcut arşiv kayıtlarına göre, Hacı Yahya Mektebi, XIX. asrın sonuna kadar eğitim faaliyetini sürdürmüştür. 3 Cemaziyelevvel 1241/ (14 Aralık 1825) tarihli atama kaydına göre, mektep dar olduğundan Hacı Yahya Camii yanına yeniden inşa edilmiş, Seyyid Hafız Mehmed b. Ömer 1 akçelik gündelikle mektepte sıbyan muallimliği görevine tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 542, s. 144). Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 6 numaralı Muhasebe Defteri'nde Aksudeğirmeni Mahallesi'nde Hacı Yahya Camii ve Mektebi Vakfı'nın 1289-1309/1872-1891 yılları arası 21 yıllık muhasebesine göre, vakfın toplam 1008 kuruşluk gelirinden 945 kuruşu caminin hatibi Ebubekir Efendi'ye, kalan 63 kuruşu ise mektebin sıbyan muallimi Hafız Ahmed Efendi'ye aittir (T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 6, s. 122). Günümüzde Akdeğirmen Mahallesi ve Akdeğirmen Camii var olmakla birlikte Hacı Yahya Mektebi mevcut değildir.¹⁵

¹⁴<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-mahalleleri.html>. (08.04.2023).

¹⁵<https://camiler.diyaret.gov.tr>. (08.04.2023).

2.15. Havva Hatun Mescidi Mektebi

Cemaziyelahir 1139 (Ocak 1727) tarihli atama beratına göre (VGMA. HD. No. 1143, s. 318), mektep Havva Hatun Mescidi'nin bitişiğinde yer almaktadır. Yine aynı atama beratına göre, mektepte belirli bir gündelikle sıbyan muallimi olarak görev yapan Abdullah Efendi'nin vefatıyla yerine Abdullah Halife tayin edilmiş ancak Seyyid Nureddin onun görevine müdahale etmiştir. Abdullah Halife'nin merkeze yaptığı müracaat üzerine Seyyid Nureddin'in müdahalesinin haksız olduğu anlaşıldığından vazife yeniden kendisine iade edilmiştir. Receb 1150 (Ekim 1737) tarihli bir diğer belgede (BOA. C. Evkaf 21/1002), Havva Hatun Mescidi'nin Cedid Mahallesi'nde olduğu görülmektedir. Sonraki devir kaynaklarında bu mektep hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

2.16. Hoca Ahmed Mahallesi Mektebi

Hoca Ahmed Mahallesi'ne ilk olarak 1600 yılı Avarızhane Defteri'nde rastlanmaktadır (Açikel, 1999: 277). Mektebe dair tespit ettiğimiz en eski atama beratı ise Zilkade 1114 (Nisan 1703) tarihlidir. Bu berat kaydına göre, Hoca Ahmed Mahallesi Mescidi ve Muallimhanesi Vakfı'ndan almak üzere günlük 1 akçe ile müteveli ve sıbyan muallimi olan Mustafa Efendi'nin vefatıyla yerine Yakub Efendi getirilmiştir (VGMA. HD. No. 1121, s. 38). Bu bilgilerden, mektebin 1600-1703 yılları arasındaki bir tarihte inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Atama kayıtlarından XVIII. yüzyılın ilk yarısında Hoca Ahmed Mahallesi Mektebi'nde eğitim-öğretim faaliyetlerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Zilkade 1132 (Ekim 1720) tarihli tevcih berat kaydına göre, kendi vakfından almak üzere günlük 1 akçe ile müteveli ve sıbyan muallimi olan Şeyh Ali Efendi'nin vefatıyla yerine oğlu Seyyid Abdullah Efendi tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 1083, s. 237). Receb 1143 (Ocak 1731) tarihli bir diğer atama beratına göre, kendi vakıftan almak üzere, günlük 1 akçe ile müteveli ve sıbyan muallimi olan Seyyid Şeyh Halil Halife'nin görev süresi tekrar uzatılmıştır (VGMA. HD. No. 1094, s. 8). Sonraki devir kaynaklarında bu mektebe dair herhangi bir belgeye

ulaşılammıştır. Günümüzde mektepten geriye hiçbir eser kalmazken Hoca Ahmed Mahallesi ismi halen mevcuttur.¹⁶

2.17.Hoca Behzad Şirvanî Mektebi

Behzad Camii, ana giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre, Şirvanlı Fakih oğlu Hoca Behzad tarafından Kanunî Sultan Süleyman zamanında 942/1535-1536 yılında yaptırılmıştır (Uzunçarşılı, 1927: 35; Mercan-Ulu, 2003: 73). Muhtemelen caminin bitişiğinde yer alan mektep de aynı yılda veya daha sonra inşa edilmiştir. 1574 yılına ait Rum Eyaleti Evkaf Defteri'nde Hoca Behzad'ın Camii ve Muallimhanesi için tesis ettiği vakfın muhasebe kayıtları mevcuttur (TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 38a). Bu kayıtlara göre, muallimhanede görevli muallim günlük 1 akçe ücret almaktadır.

Mevcut kayıtlara göre, Hoca Behzad Muallimhanesi'nde 1840 yılına kadar eğitim hizmeti devam etmiştir. Örneğin, Cemaziyelahir 1144 (Aralık 1731) tarihli atama beratına göre, Behzad Camii Mektebi'nde yarım akçe ile sıbyan muallimi olan Seyyid Abdullah'ın görev süresi dolduğundan aynı göreve yeniden atanmıştır (VGMA. HD. No. 1094, s. 17). 17 Şaban 1229/2 Ekim 1814 tarihli diğer bir atama kaydına göre, Behzad Camii ve Muallimhanesi'nde 2 akçe ile hatip ve 0,5 akçe ile sıbyan muallimi olan Hafız Seyyid Hasan Halife b. Abdurrahman'ın ferağı üzerine yerine oğulları Seyyid Halil ve Seyyid Abdurrahman Halife getirilmiştir (TŞS 19, s. 51/3). Son olarak, Zilkade 1240 (Haziran 1825) tarihli bir atama kaydına göre, Ali b. Ahmed yarım hisse muallimlik hissesini tasarrufa başlamıştır (VGMA. HD. No. 542, s. 142).

Sonraki devirlerde Hoca Behzad Muallimhanesi'nin durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Günümüzde Behzad Camii Soğukpınar Mahallesi'nde¹⁷ mevcut olmakla birlikte muallimhane binası bulunmamaktadır.

¹⁶<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-hocaahmet-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

¹⁷<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-sogukpinar-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

2.18.Horuş Camii Mektebi

Hoca Ahmed Mahallesi'nin bir bölümü ile teşkil edilen Horuş Mahallesi'ne XVIII. kayıtlarında rastlanmaktadır (TŞS 1, s. 298). Mekteple alakalı tespit edebildiğimiz en erken tarihli iki kayıt 4 Rebiülahir 1323 (8 Haziran 1905) tarihli ilam ve 10 Zilhicce 1325 (14 Ocak 1908) tarihli Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye Mazbatası'dır. Bu iki belgeye göre, Kasap Mehmed Ağa'nın zevcesi Şerife Hatun bir adet evini Hoca Ahmed Mahallesi'nde bulunan Horuş Camii ve Mektebi'nin imamet, müezzinlik ve sıbyan muallimliği için vakfetmiştir. Vakfiyesine göre, gelirin üçte biri adı geçen cami imamına, diğer üçte biri müezzine, kalan üçte biri de caminin avlusunda yeniden inşa edilen mektebin muallimine verilecektir. Vâkife Şerife Hatun'un vakfiye yazımından kısa bir süre sonra vefat etmesi üzerine mirasçıları vakıftan rücu etti diyerek vakfedilen eve el koymuşlardır. Vakıf mütevellisinin açtığı dava sonucunda mahkeme vakfın sahihliğine ve evin tahliye edilerek mütevelliyeye teslimine hükmetmiştir. Davalıların itirazı üzerine dava Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye'de yeniden değerlendirilmiş ve mahkemenin kararı yerinde bulunmuştur (Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi [S. VBMA] Berevat ve Vakfiye Defteri No: 4, II. Kısım, s. 55-56). Bu bilgilerden Horuş Camii avlusunda Haziran 1905'ten önce yeni bir sıbyan mektebinin yapıldığı ve Kasap Mehmed Ağa'nın eşi Şerife Hatun'un tesis ettiği akar vakfından sıbyan muallimine ücret tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Sonraki yıllarda mekteple alakalı herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Günümüzde Horuş Camii Akdeğirmen Mahallesi'nde Hocaahmet Caddesi üzerinde olup ibadete açıktır.¹⁸

2.19.İbrahim Efendi Mektebi

Mektebin ne zaman ve nerede yapıldığı ve banisi İbrahim Efendi'nin kim olduğu tespit edilememiştir. Ancak 28 Rebiülahir 1158 (30 Mayıs 1745) ve 29 Zilhicce 1171 (3 Eylül 1758) tarihli belgelerde, Çay Mahallesi'nde Müftü İbrahim Efendi Camii müezzinine Tokat Voyvodalığı mukataasından ödeme yapıldığı bildirilmektedir (BOA. Ali Emiri Tasnifi [AE]. SMHD. I, 84/5665; BOA. AE. SMST. III, 82/6045). Bu bilgiden hareketle, İbrahim

¹⁸ <https://camiler.diyenet.gov.tr.> (08.04.2023).

Efendi Mektebi'nin Müftü İbrahim Efendi tarafından yaptırıldığı düşünülebilir.

1121 numaralı Hurufat Defteri'nde tespit edilen Rebiülahir 1105 (Kasım 1693) tarihli atama beratına göre (VGMA. HD. No. 1121, s. 31), mektepte sıbyan muallimi olarak görev yapan İbrahim Efendi'nin görev süresi bittiğinden aynı göreve tekrar atanmıştır. Sonraki devir kaynaklarında bu mektep hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde Tokat'ta Çay Mahallesi¹⁹ mevcut olmakla birlikte bu adla bir mektep binası bulunmamaktadır.

2.20.Kâbe Mescidi Mektebi

1455-1574 dönemi Tapu Tahrir Defterlerinde Kâbe Mescidi adını taşıyan bir mahallenin (BOA. Tapu Defteri [TD 2], s. 26; BOA. TD 19, s. 8; BOA. TD 79, s. 8; BOA. TD 287, s. 8; TK. KKA. TD. 14, s. 143a) bulunması sebebiyle bu süreçte adı geçen mahallede hem bir mescit hem de bir muallimhanenin mevcut olduğu düşünülebilir. Nitekim 1574 tarihli Rum Eyaleti Evkaf Defteri'nde Kâbe Mescidi Mahallesi Muallimhanesi için tesis edilen iki ayrı vakfa dair kayıtlar mevcuttur (TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 25b). Hacı Mehmed tarafından kurulan ilk vakfın 10 bin akçelik sermayesinden 4 bin akçenin %10 murabaha geliri Kâbe Mescidi Muallimhanesi'ne tahsis edilmiştir. İkinci vakfın vâkîfi Kâbe Mescidi Mahallesi'nde sakin Yavaş Mehmed, beş ev ve 2 adet bahçesini evladı için vakfetmiş ancak neslinin kesilmesi durumunda vakfının gelirinin Kâbe Mescidi Muallimhanesi'ne aktarılmasını şart koşmuştur.

XVII. yüzyılın sonlarında Kâbe Mescidi Muallimhanesi'ne Hoca Sinan Vakfı'ndan almak üzere günlük 2 akçe ile halifelik ciheti ihdas edilmiştir. Muallimhanede halife olarak görev yapan İbrahim'in Ramazan 1109 (Mart 1698) tarihinde vefatı üzerine yerine Molla Ali tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 1140, s. 230).

Mevcut atama kayıtlarına göre, Kâbe Mescidi Muallimhanesi, XIX. yüzyılın sonlarına kadar faaliyet göstermiştir. Örneğin, 5 Zilkade 1238 (14 Temmuz 1823) tarihli beratla Kâbe Mescidi Mahallesi Sıbyan Mektebi'nde günlük yarım akçe ile görev yapan

¹⁹<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-cay-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

Hasan'ın ferağı üzerine yerine Abdullah b. Abdullah tayin edilmiştir (BOA. C. Maarif 49/2411). 27 Zilkade 1282 (13 Nisan 1866) tarihli bir diğer atama kaydına göre, muallimhanede günlük 1 akçe ile sıbyan muallimi olarak görev yapan Seyyid Hafız Osman b. İsmail'in vefatı üzerine vazifesi oğulları Mehmed, Salih, Hasan ve Osman'a verilmiştir (TŞS 72, s. 198/2). Günümüzde Kâbe Mescidi Muallimhanesi mevcut olmamakla birlikte Kâbe Mescidi ve Kabemescidi Mahallesi ismi halen varlığını devam ettirmektedir.²⁰

2.21.Kaya Camii Mektebi

XVIII. yüzyıl atama kayıtlarından mektebin Muslihuddin Mahallesi'nde Kaya Camii bitişiğinde olduğu ve Sarı İbrahim Ağa Vakfı'ndan tahsisat aldığı anlaşılmaktadır (VGMA. HD. No. 1094, s. 8; VGMA. HD. No. 1076, s. 108). Yine atama kayıtlarından Kaya Camii Mektebi'nin XVIII. asrın sonuna kadar eğitim-öğretim faaliyetini devam ettirdiği görülmektedir. Örneğin, 1 Rebiülahir 1173 (22 Kasım 1759) tarihli atama beratına göre, Sarı İbrahim Ağa Vakfı'ndan almak üzere vakfiyede tayin edilen ücretle Kaya Camii ve Mektebi'nde imam, devirhân ve sıbyan muallimi olarak görev yapan Ahmed Halife'nin görev süresi yenilenmiştir (VGMA. HD. No. 1092, s. 36). Cemaziyelevvel 1214 (Ekim 1799) tarihli bir diğer atama beratına göre, Sarı İbrahim Ağa Vakfı'ndan almak üzere vakfiyede tayin edilen ücretle Kaya Camii ve Mektebi'nde imam, devirhân ve sıbyan muallimi olarak görev yapan Seyyid Ahmed'in vefatıyla yerine oğlu Seyyid Mehmed getirilmiştir (VGMA. HD. No. 565, s. 12).

Sonraki devirlere ait kaynaklarda bu muallimhaneye dair herhangi bir kayıt bulunmamıştır. Günümüzde mektepten geriye hiçbir eser kalmamakla birlikte Mehmetpaşa Mahallesi sınırları içinde yer alan Kaya Camii halen ibadete açıktır.²¹

2.22.Mehmed Paşa Mahallesi Mektebi

Mekteple alakalı en erken tarihli belge, Cemaziyelahir 1163 (Mayıs 1750) tarihli atama beratıdır. Bu beratı göre, Mehmed

²⁰<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-kabeimescid-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

²¹<https://www.haritamap.com/yer/kaya-cami-mehmetpasa-merkez>. (08.04.2023).

Efendi, mektebin kendi vakfından tayin edilen ücretle sıbyan muallimi olmuştur (VGMA. HD. No. 1092, s. 5). Tespit edilen en son tarihli atama kaydı ise Zilhicce 1197 (Ekim 1783) tarihli olup adı geçen mektepte sıbyan muallimi olan Mehmed Efendi'nin ferağıyla vazifesi torunu Mustafa b. Salih'e verilmiştir. Sonraki devirlere ait kaynaklarda muallimhane hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde mektepten geriye hiçbir eser kalmazken Mehmedpaşa Mahallesi halen mevcuttur.²²

2.23.Memi Çelebi Mektebi

Arşivlerdeki atama kayıtlarından Memi Çelebi'nin Yar Ahmed Mahallesi'nde Hacı Ömer Camii içinde teşkil ettiği muallimhanesi için bir vakıf kurduğu anlaşılmaktadır. Tespit edilen en eski atama kaydı, Rebiülahir 1137 (Aralık 1724) tarihlidir. Bu kayda göre, muallimhanede günlük 1,5 akçe ile sıbyan muallimi olan Şeyh Mustafa'nın vefatı üzerine yerine torunu Hafız Ömer tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 1119, s. 15).

Memi Çelebi Muallimhanesi'nde XVIII. asrın son çeyreğine kadar eğitim faaliyeti devam etmiştir. 23 Cemaziyelevvel 1181 (17 Ekim 1767) tarihli atama kaydı bu hususu teyit etmektedir. Bu kayda göre, Memi Çelebi Mektebi'nde sıbyan muallimliği yapan Seyyid Hafız Ömer'in fevtinden yerine oğlu Seyyid Salih Halife atanmıştır (BOA. C. Maarif 163/8150). Mekteple ilgili başka herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde mektepten geriye hiçbir eser kalmamakla birlikte Yar Ahmet Mahallesi ismi halen varlığını devam ettirmektedir.²³

2.24.Muid Hayreddin Mektebi

1485-1554 dönemi Tapu Tahrir defterlerinde Hoca Cüneyd Mescidi Mahallesi (BOA. TD 19, s. 5; BOA. TD 79, s. 4; BOA. TD 287, s. 11), 1574 yılı Tapu Tahrir Defteri ve Rum Eyaleti Evkaf Defteri'nde Debbağhane-i Cedid Mahallesi adını taşıyan mahallede Muid Hayreddin Muallimhanesi ve Türbesi'nin vakıfları bulunmaktadır (TK. KKA. TD 14, s. 144b; TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 27b). Muid Hayreddin Türbesi Vakfı ile ilgili ilk kayıt 1485

²²<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-mehmetpasa-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

²³<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-yarahmet-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

yılı Tapu Tahrir Defteri'nde yer almaktadır. Bu kayda göre, Artukabad nahiyesine tabi Madas köyünün sümün (1/8) malikâne geliri Mevlana Hayreddin Türbesi Vakfı'na gitmektedir (BOA. TD 19, s. 250). Bu bilgi, 1520 ve 1530 ve 1574 tarihli Tapu Tahrir Defterlerinde tekrar edilmiştir (BOA. TD 79, s. 376; BOA. TD 387, s. 482; TK. KKA. TD 12, s. 215b). Yine 1530 ve 1574 tarihli Tapu Tahrir Defterlerinde Niksar kazasına tabi Fil köyü malikânesinin Mevlana Hayreddin Türbesi Vakfı'na ait olduğu belirtilmiştir (BOA. TD 387, s. 482; TK. KKA. TD 10, s. 53b).

Muid Hayreddin Muallimhanesi ve Türbesi'nin vakıfları ile alakalı derli toplu kayıtlar 1574 yılı Rum Eyaleti Evkaf Defteri'nde verilmiştir. Bu defterde "Vakf-ı Mu'allimhâne-i Mu'id Hayreddin" başlığı altında Hayreddin Muallimhanesi'nin, "Vakf-ı türbe-i Hayreddin" başlığı altında ise Hayreddin Türbesi'nin vakıf akarları yazılmıştır. Muallimhanenin akarları Niksar kazasına bağlı Fil köyünün malikânesi, Geyras vadisinde yıllık 50 akçe icareli bir adet bahçe ve muallimhane yakınında yıllık 120 akçe icareli bir dükkândan ibarettir. Türbenin akarı ise Artukabad kazasına tabi Madas köyünün sümün (1/8) malikâne geliridir. Bu tarihte Mevlana Hafız Muhammed günlük birer akçe ile sıbyan muallimliği ve türbedarlık yapmaktadır (TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 27b).

XVIII. yüzyılda Muid Hayreddin Muallimhanesi ile alakalı sadece bir atama kaydı tespit edilmiştir. Cemaziyelahir 1168 (Mart 1755) tarihli berat kaydında Cemaziyelahir 1144 (Aralık 1731) tarihinden itibaren Debbağhane Mahallesi Mescidi ve Mektebi'nde günlük 1 akçe ile imam ve muallim olarak görev yapan Hasan'ın vazifesinin yenilendiği görülmektedir (VGMA. HD. No. 1092, s. 3). Sonraki devirlerde mekteple alakalı herhangi kayda rastlanmamıştır. Günümüzde Muid Hayreddin Muallimhanesi mevcut olmamakla birlikte Debbağhane Mahallesi ismi 1973 yılına kadar "Yeni Dabakhane" şeklinde varlığını sürdürürken (Tokat İl Yıllığı, 1973: 62) daha sonra yapılan mahalle taksimatında bu mahalle Mehmetpaşa Mahallesi sınırları içine alınmıştır.²⁴

²⁴<https://www.haritamap.com/mahalle/mehmetpasa-27022>. (08.04.2023).

2.25.Pir Hoca Camii Mektebi

Mektebin banisi, Debbağhane-i Atik Mahallesi sakinlerinden Ahmed Ağa ibn Hacı Mehmed Ağa'dır. Ahmed Ağa, 1 Rebiülevvel 1225 (6 Nisan 1810) tarihli vakfiyesinde, vakfettiği Atpazarı yakınındaki ekmekçi ve manav dükkânı icarından gelen paranın bir kısmını Debbağhane-i Atik Mahallesi'nde Pir Hoca Camii bitişğinde inşa ettiği mektebe sıbyan muallimi tayin ettiği Molla Mustafa'ya maaş olarak tahsis etmiştir. Molla Mustafa'nın aylık maaşı 3 kuruştur (TŞS 13, s. 82; VGMA. Defter No. 580, s. 337/194; Açikel ve Sağırlı, 2005: 363-365). Aynı tarihli ikinci vakfiyesinde, vakfettiği bir adet evi ile Güllü Hatun Vakfı'na icara verdiği bir adet bahçesinin kirasından gelen paranın bir kısmını mektebinin tamir ve bakımına şart koşmuştur. Ayrıca, kendisinden sonra vakfına mütevellî tayin ettiği eşi Şerife bint-i Abdurrahman'ın vefatından sonra tevliyetin mektebinin sıbyan muallimine geçmesini istemiştir (TŞS. 13, s. 82-83; Açikel ve Sağırlı, 2005: 366-367). Sonraki devirlerde muallimhane ile ilgili herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Debbağhane-i Atik Mahallesi, günümüzde Mehmetpaşa Mahallesi'nde sınırları içinde kalmaktadır.²⁵

2.26. Seyyid Hacı Hüseyin Mektebi

Muharrem 1144 (Temmuz 1731) tarihli bir atama beratına göre, mektep Seyyid Hacı Hüseyin tarafından Vavlı Camii yakınında bina edilmiştir. Bu beratla mektepte sıbyan muallimi olan Ömer Halife'nin görev süresi yenilenmiştir (VGMA. HD. No. 1094, s. 13). Sonraki devirlerde ve günümüzde bu muallimhane ile alakalı herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.27.Seyyid Mehmed Efendi Mektebi

Hurufat defterlerinden tespit ettiğimiz iki atama kaydına göre, mektebin banisi Seyyid Mehmed Efendi'dir. Şaban 1137 (Nisan 1725) ve Cemaziyelevvel 1143 (Kasım 1730) tarihli atama beratlarına göre, baninin vakfı olan bir ev ve iki dükkânın icarıyla mektebin sıbyan muallimliği Molla Abdullah'a verilmiştir (VGMA. HD. No. 1119, s. 16; VGMA. HD. No. 1094, s. 6). Sonraki devir kaynaklarında mektep hakkında herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.

²⁵<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-mehmetpasa-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

2.28.Silahdar Osman Bey Mektebi

Mektebin banisi Dergah-i Ali silahdarları zümresinden Haydar oğlu Osman'dır. Baninin 1 Muharrem 1041 (20 Temmuz 1631) tarihli vakfiyesine göre, kendisi Tokat'ta Güzelaşçı Mahallesi'nde ikamet etmektedir (VGMA. Defter No 484, s. 419-421/39; Açıkcel ve Sağırılı, 2005: 233-240). Osman Bey, Evail-i Cemaziyelahir 1053 (17-26 Ağustos 1643) tarihinde vakfına bazı şartlar ilave ettirmiştir. Bu şartlardan üçüncüsünde, sonradan vakfettiği nukud ve dükkanın gelirinden Garipler Camii yakınında yeniden bina ettiği mektepte sıbyan muallimi olarak görev yapan kimseye günlük bir akçe verilmesini istemiştir (Açıkcel ve Sağırılı, 2005: 238). Bu bilgidен hareketle mektebin Garipler Camii yakınında 1631-1643 yılları arasında inşa edildiği söylenebilir.

Sonraki devir kaynaklarında Silahdar Osman Bey Mektebi'nin durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Garipler Camii, günümüzde Semerkant Mahallesi'nde²⁶ yer almakla birlikte muallimhane binasından hiçbir iz kalmamıştır.

2.29.Sufi Rıdvan Efendi Mescidi Mektebi

Arşivlerdeki atama kayıtlarından Rıdvan Efendi'nin Tatar Hacı Mahallesi'nde inşa ettiği mescidi ve muallimhanesi için bir vakıf kurduğu anlaşılmaktadır. Tespit edilen en eski atama kaydı, Şaban 1102 (Nisan 1691) tarihlidir. Buna göre, baninin vakfından almak üzere mescidinde yarım akçe ile imam ve muallimhanesinde 1 akçe ile sıbyan muallimi olan Ali Efendi'nin vefatıyla yerine Mehmed Halife tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 1121, s. 23).

Mevcut kayıtlarından Sufi Rıdvan Efendi Mektebi'nin XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, 1 Muharrem 1176 (23 Temmuz 1762) tarihli atama beratına göre, Rıdvan Efendi Vakfi'ndan almak üzere toplam 5 akçe ile imam ve sıbyan muallimi olan Osman Halife'nin feragatiyle yerine Seyyid Musa Halife getirilmiştir (VGMA. HD. No. 1076, s. 101). Cemaziyelevvel 1222 (Temmuz 1807) tarihli bir başka atama beratına göre, kendi vakfından almak üzere toplam 5 akçe ile imam ve sıbyan muallimi

²⁶<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-semerkant-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

olan Seyyid Hacı Süleyman Efendi'nin ferağıyla yerine Seyyid Ebubekir b. Halil tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 539, s. 211).

Sonraki devir kaynaklarında bu mektebin durumu hakkında herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Günümüzde Tatar Hacı Camii²⁷ halen hizmet vermeye devam ederken Tatar Hacı Mahallesi Erenler Mahallesi sınırları içinde kalmıştır.²⁸ Muallimhane binasından ise hiçbir iz bulunmamaktadır.

2.30.Sultan Murad Camii/Cami-i Kebir/Ulu Camii Mahallesi Mektebi

Ulu Camii'nin Osmanlı öncesi devirlerde (XII-XV. yüzyıllar) inşa edildiği değerlendirilmektedir (Açikel, 2022: 38). Muhtemelen Ulu Cami Mahallesi Mektebi de cami ile aynı zamanda yapılmıştır. 1574 yılı Rum Eyaleti Evkaf Defteri'nde Sultan Murad Camii/Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan muallimhanenin para vakfı bulunmaktadır (TK. KKA. TD 14, s. 144b; TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 27b). Hacı Hamdullah isimli hayırsever 2 bin akçesini vakfederek bu paranın %10 murabaha ile işletilerek elde edilen gelirin Ulu Camii ve Mektebi'nde imamlik ve muallimlik yapan görevliye verilmesini şart koşmuştur (TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 28b).

Hurufat defterlerindeki atama kayıtlara göre, Sultan Murad Camii avlusunda bulunan muallimhanede eğitim hizmeti XVIII. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Bu hususta birkaç örnek vermek gerekirse, örneğin, muallimhanede günlük 1 akçe ücret ile muallimlik yapan İbrahim'in görevi terk etmesi üzerine Rebiülahir 1103 (Aralık 1691) tarihinde yerine Mehmed Efendi atanmıştır (VGMA. HD. No. 1121, s. 24). Ramazan 1193 (Eylül 1779) tarihli bir diğer atama kaydına göre, muallimhanede günlük yarım akçe ücret ile muallimlik yapan Safi Mehmed'in görev süresi dolması üzerine beratı yenilenmiştir (VGMA. HD. No. 1094, s. 9).

Sonraki devir kaynaklarında Sultan Murad Camii Muallimhanesi ile ilgili herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Günümüzde Cami-i Kebir Mahallesi'nde Ulu Cami/Sultan Murad

²⁷ <https://camiler.diyaret.gov.tr>. (08.04.2023).

²⁸ <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-erenler-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

Camii²⁹ mevcut olmakla birlikte muallimhane binasından geriye hiçbir iz kalmamıştır.

2.31.Şeyh Mahmud Efendi Mektebi

Mektebin banisi, Muharrem 1115 (Mayıs 1703) tarihli bir atama beratına göre, Hamza Bey Zaviyesi'nin eski şeyhlerinden Şeyh Mahmud Efendi'dir. Mektep, Mehmed Paşa Mahallesi'nde inşa edilmiş olup vakfı bulunmamaktadır. Mektepte sıbyan muallimi olan Abdullah Efendi'nin ücreti için Hamza Bey Vakfı'ndan 1 müd buğday tahsis edilmiştir (VGMA. HD. No. 1121, s. 15). Sonraki devirlerde mektep hakkında herhangi bir kayıt bulunamamıştır.

2.32.Tahta Camii Mektebi

Mektep, Muharrem 1144 (Temmuz 1731) tarihli atama beratına göre, Hoca Ahmed Mahallesi'nde bulunan Tahta Camii bitişiğindedir (VGMA. HD. No. 1094, s. 13). Ramazan 1137 (Mayıs 1725) tarihli atama beratına göre, Tahta Camii'nde 1 akçe gündelikle devirhânlık ve sıbyan muallimliği yapan Ali Efendi'nin vefatıyla vazifesi Halil b. Halil'e aktarılmıştır (VGMA. HD. No. 1119, s. 16). Muharrem 1144 (Temmuz 1731) tarihli diğer atama beratına göre, mektepte sıbyan muallimi olan Mehmed'den oğlu Abdurrahman'a geçen vazifeye Abdurrahman tekrar tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 1094, s. 13). Sonraki devir kaynaklarında Tahta Camii Muallimhanesi ile alakalı herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde Hoca Ahmed Mahallesi mevcut olmakla birlikte³⁰, adı geçen cami ve muallimhane binasından hiçbir eser kalmamıştır.

2.33.Toprakçı Camii Mektebi

Cemaziyelevvel 1195 (Nisan 1781) tarihli atama beratına göre, mektep Çay Mahallesi'nde Toprakçı Camii bitişiğinde bina edilerek Hacı İbrahim b. Mustafa ve Ahmed b. İsmail müştereken sıbyan muallimi olarak atanmıştır (VGMA. HD. No. 1096, s. 22). Aynı tarihli bir diğer atama beratında, Toprakçı Camii'nde 1 akçe ile imam ve hatip olan Seyyid Ebubekir rızasıyla görevini caminin

²⁹<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-camiikebir-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

³⁰<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-hocaahmet-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

bitişindeki mektebin sıbyan muallimi olan Hacı İbrahim b. Mustafa ve Ahmed b. İsmail'e devretmiştir (VGMA. HD. No. 1096, s. 22). 19 Rebiülevvel 1279 (14 Eylül 1862) tarihinde Tokat'ta meydana gelen selde zarar gören yapılar arasında Toprakçı Camii ile muallimhanesi ve çeşmesi de yer almaktadır. Tokat Kaza Meclisi'nin keşif defterine göre, bu yapıların tamiri için toplam 2250 kuruş gerekmektedir (BOA. EV. d. No. 17971). Tamiratın yapılıp yapılmadığı ile alakalı herhangi bir belge bulunamamıştır. Günümüzde Çay Mahallesi mevcut olmakla birlikte³¹, adı geçen camii ve muallimhane binasından hiçbir iz kalmamıştır.

2.34. Vezir Mahmud Paşa Mektebi

Soğukpınar Mahallesi'nde bulunan Mahmud Paşa Camii'nin banisi Vezir Mahmud Paşa, muhtemelen mektebin de banisidir. Caminin kitabesi olmadığından camiye ismini veren Mahmud Paşa'nın adından yola çıkılarak yapı XVII. yüzyıla tarihlenmektedir (Uysal, 1987: 356). Hurufat defterlerinde mekteple alakalı birçok atama kaydı tespit edilmiştir. Örneğin, Muharrem 1113 (Haziran 1701) tarihli atama beratında, Mahmud Paşa Mektebi'nde sıbyan muallimi olan Cafer Efendi'nin beratı olmadığından yeniden berat verilmiştir (VGMA. HD. No. 1121, s. 31). Şaban 1231 (Haziran 1816) tarihli bir başka beratla, Mahmud Paşa Camii ve Mektebi'nde vakfiyesinde tayin edilen ücretle müezzin ve sıbyan muallimi olan Ebubekir b. Ömer Efendi'nin erkek evlat bırakmadan vefatıyla vazifeleri Hafız Seyyid Ebubekir b. Abdurrahman'a verilmiştir (VGMA. HD. No. 568, s. 12).

XX. asrın başlarına kadar faal olan mektebin binası tamir edilerek 17 Zilhicce 1318 (7 Nisan 1901) tarihinde yeni usulde eğitim vermek üzere ibtidaiye mektebine dönüştürülmüştür. 22 Rebiülahir 1319 (6 Ekim 1901) tarihinde ise ismi Feyziye olarak değiştirilmiş, 60 kuruşluk maaşı Mahmud Paşa Mahallesi ahali tarafından verilmek üzere muallimliğine Hafız Osman Efendi tayin edilmiştir (BOA. MF. MKT. 556/18; BOA. MF. MKT. 583/3). Cumhuriyet devrine ait kaynaklarda Mahmud Paşa Muallimhanesi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde

³¹<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-cay-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

mektepten geriye hiçbir eser kalmazken Mahmud Paşa Camii Devögörmez Mahallesi'nde halen ibadete açıktır³².

2.35.Yar Ahmed Çelebi Mektebi

Yar Ahmed Çelebi'nin kimliği hakkında net bir bilgiye ulaşamamıştır. 1574 yılına ait 14 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde "Mescid-i Yar Ahmed Çelebi" adını taşıyan bir mahalle yer almaktadır (TK. KKA. TD 14, s. 149b). Aynı tarihli Rum Eyaleti Evkaf Defteri'nde Yar Ahmed Çelebi'nin vakfına dair kayıtlar mevcuttur (TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 41b). Bu kayıtlara göre, merhum kâtip Yar Ahmed Çelebi Tokat'ta bir mescit ve bir muallimhane inşa ettirerek Sivas'taki çifte hamamın yıllık 11 bin akçelik kira gelirini bu binaların görevlileri için vakfetmiştir. Vakıf kayıtlarında Yar Ahmed Çelebi, "merhum/ölü" olarak kaydedildiğine göre, muallimhanesi ve mescidi bu tarihten önce yapılmış olmalıdır.

Vakfın 1574 yılı gelirlerinden muallimhane ve mescidin bakım ve onarım gideri (rakabe) düşüldükten sonra muallimhane ile ilgili şu harcamalar yapılmıştır: Muallim ve imam olan şahsa günlük 4 akçe, muallimhane halifesine günlük 1 akçe, muallimhanede okuyan çocukların yetimlerine her yıl Ramazan ayında verilen elbise bedeli olarak 360 akçe, mektebin şem'ine (aydınlatması) ve hasırına yıllık 120 akçe, mektebin kışlık odun gideri için yıllık 60 akçe. Muallimhanede iki görevlinin (muallim ve halife) bulunması, burada okuyan çocuklardan yetim olanlara her yıl elbise parası verilmesi, yapının büyüklüğünü ve öğrenci sayısının fazlalığını göstermektedir. Sonraki devirlere ait kaynaklarda muallimhane hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Günümüzde Yar Ahmed Mescidi ve Mektebi mevcut olmamakla birlikte aynı adı taşıyan bir mahalle halen varlığını devam ettirmektedir.³³

2.36.Yaşmeydan Mahallesi Mektebi

Hurufat defterlerindeki atama kayıtlarında mektebin Yaşmeydan Mahallesi Mescidi yakınında bulunduğu yazılıdır. Yine söz konusu atama kayıtlarından mektebin XVIII. yüzyılın ikinci

³²<https://www.haritamap.com/yer/mahmut-pasa-cami-merkez>. (08.04.2023).

³³<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-yarahmet-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

çeyreğinden XIX. asrın ilk çeyreğine kadar yaklaşık bir asır faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Rebiülevvel 1144 (Eylül 1731) tarihli berat kaydına göre, kendi vakfından almak üzere günlük 1 akçe ile Yaşmeydan Mahallesi Mescidi ve Mektebi'nde üç vakitte imam ve sıbyan muallimi olan Mehmed b. Ali'nin feragatinden Ali b. Ahmed aynı göreve yeniden atanmıştır (VGMA. HD. No. 1094, s. 14). Rebiülahir 1218 (Temmuz 1803) tarihli bir başka görev beratına göre, adı geçen mescit ve muallimhanede günlük 1 akçe ile imam ve sıbyan muallimi olarak görev yapan Seyyid Abdurrahman'ın vefatıyla yerine Seyyid Hacı Mehmed b. İbrahim getirilmiştir (VGMA. HD. No. 539, s. 199). XIX. yüzyıl kaynaklarında muallimhanenin durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Günümüzde bu adı taşıyan bir mescit ve mektep binası bulunmazken Yaşmeydan Mahallesi Alipaşa Mahallesi sınırları içinde kalmıştır.³⁴

2.37.Zati Hızır Halil Mektebi

Zati Hızır Halil Mektebi'nin ne zaman ve nerede yapıldığı ve banisi Hızır Halil'in kim olduğu tespit edilememiştir. 1121 numaralı Hurufat Defteri'nde kayıtlı Şevval 1114 (Şubat 1703) tarihli atama beratına göre (VGMA. HD. No. 1121, s. 3), mektepte 1 akçe gündelikle sıbyan muallimi olarak görev yapan Ali Efendi'nin görev süresi bittiğinden tekrar tayin edilmiştir. Sonraki devir kaynaklarında bu mektep hakkında herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Günümüzde de Tokat'ta bu adla bir mektepte bulunmamaktadır.

2.38.Zileli Hacı Mahallesi Mektebi

Arşiv kayıtlarında mektebin Zileli Hacı veya Zilli Hacı Mahallesi'nde bulunduğu görülmektedir. Bu mahallenin 1600 yılından itibaren mevcut olduğu tespit edilmiştir (Açikel, 1999: 281). Bu mekteple alakalı en eski atama kaydı, Safer 1136 (Ekim 1723) tarihlidir. Buna göre, yarım müd mahsul ile mektepte sıbyan muallimliği yapan Şeyh İshak Halife'nin beratı zayi olduğundan yenilenmiştir (VGMA. HD. No. 1119, s. 11). Bu bilgilerden Zileli Hacı Mektebi'nin 1600-1700 yılları arasında yapıldığı söylenebilir.

³⁴<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-alipasa-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

XVIII. yüzyılda Zileli Hacı Mektebi'nde eğitim-öğretim faaliyeti devam etmiştir. Hurufat defterlerinde bu muallimhanede görev yapan sıbyan muallimlerine dair birçok atama kaydı bulunmaktadır. Örneğin, Zilhicce 1169 (Ağustos 1756) tarihi bir atama kaydına göre, mektebin vakfından almak üzere senede yarım müd mahsul ile sıbyan muallimliği yapan Abdullah Efendi'nin vefatı üzere yerine Mehmed Halife tayin edilmiştir (VGMA. HD. No. 1092, s. 14/1). Receb 1214 (Kasım 1799) tarihli bir başka atama kaydına göre, mektebin vakfından almak üzere yılda yarım müd mahsul ile sıbyan muallimliği yapan Hafız Ömer'in vefatı üzerine vazifesi müştereken oğulları Mehmed, Ahmed ve Salih'e verilmiştir (VGMA. HD. No. 565, s. 13).

XIX. yüzyılın ilk yarısında da faal olan mektebin 53 numaralı Tokat Şer'iyeye Sicili'nde bir adet muhasebe kaydı yer almaktadır. 25 Zilkade 1255/30 Ocak 1840 tarihli bu kayda göre, vakfın akarı Kapan-ı Dakik (Un kapanı) yakınında 3 adet dükkândan ibaret olup senelik 72 kuruş geliri bulunmaktadır. Bu gelirden sıbyan muallimine 54 kuruş ödenmiştir (TŞS 53, s. 144/3). Sonraki devirlerin kaynaklarında muallimhane ile alakalı herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Zilli/Zileli Hacı Mahallesi mevcut olmakla birlikte (Asarkaya, 2019: 295; Belge, 2002: 327), günümüzde bu adı taşıyan bir mahalle ve mektep binası bulunmamaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde fakir zengin her kesimden kız erkek ayrımı olmaksızın her çocuğun ilk eğitimini aldığı okullar, sıbyan mektepleri veya muallimhanelerdir. Çocuklar, ailelerinden öğrendikleri ilk duaları ve toplumsal davranış kalıplarını mekteplerde pekiştiriyorlardı. Birkaç yıl eğitim veren mekteplerde öncelikli olarak Kur'an okumayı ve İslamî bilgileri öğreniyorlardı. Bu okulların tesisi ve ihtiyaçları hayırseverlerin kurduğu vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Mekteplerin ders programları ve işleyişinde Batı eğitim sisteminin etkisiyle bilhassa 19. yüzyılda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ülke çapında mekteplerde eğitimin zorunlu hale dönüştürülmesi, sınıf sistemin getirilmesi, sıbyan muallimhanesi mezunlarının hoca olarak istihdamı, ücretsiz ders kitapları uygulamasına geçilmesi ve

Türkçe okuma-yazmanın esas olması önemli yenilikler arasındadır. Doğrudan bir belge olmamakla birlikte, sıbyan mektepleri ile alakalı bu değişiklikler Tokat sıbyan okulları için de geçerlidir.

Osmanlı döneminde Tokat şehrinde arşiv kayıtlarına yansıyan toplam 38 adet sıbyan mektebi tespit edilmiştir. Bu mekteplerin iki tanesi külliye içinde (Ali Paşa Mektebi, Gülbahar Hatun Mektebi), çoğunluğu cami ve mescit bitişiğinde (32 mektep), dört tanesi ise cami ve mescit içinde (Alacamescid Mektebi, Cilfek Mahallesi Mektebi, Horuş Camii Mektebi ve Memi Çelebi Mektebi) tesis edilmiştir. Mekteplerin 33'ünün bulunduğu mahalle tespit edilirken beş tanesinin (Hacı Ramazan Mektebi, Havva Hatun Mektebi, Seyyid Hacı Hüseyin Mektebi, Seyyid Mehmed Efendi Mektebi ve Zati Hızır Halil Mektebi) mahallesi kaynaklarda belirtilmemiştir. Mekteplerin tamamı vakıf gelirleriyle desteklenmektedir. Mekteplerde eğitim veren muallimler ve halifeler ile eğitim gören talebeler vakıflardan nakit para veya belirli miktar hububat almaktadır.

Tokat şehrinde tespit edilen sıbyan mektebinin pek çoğunun kurucuları ve yapım tarihleri belge eksikliğinden tam olarak tespit edilememiştir. Toplam 38 mektep içinde sadece 3'ünün³⁵ kuruluş tarihi ve banisi bilinmekte, 18'inin³⁶ banisi bilinmekte ancak tesis tarihi bilinmemekte, diğer 17 tanesinin³⁷ ise hem kuruluş tarihi

³⁵Bunlar: Ali Paşa Camii Mektebi, Pir Hoca Camii Mektebi ve Silahtar Osman Bey Mektebi.

³⁶Bunlar: Defterdar Ebubekir Efendi Mektebi, Güzelaşçı Mahallesi Mektebi, Hacı Cafer Efendi Mektebi, Hacı Ömer Ağa Camii Mektebi, Hacı Ramazan Mektebi, Hacı Yahya Camii Mektebi, Havva Hatun Mektebi, Hoca Behzad Şirvanî Camii Mektebi, İbrahim Efendi Mektebi, Memi Çelebi Mektebi, Muid Hayreddin Mektebi, Seyyid Hacı Hüseyin Mektebi, Seyyid Mehmed Efendi Mektebi, Sufi Rıdvan Efendi Mescidi Mektebi, Şeyh Mahmud Efendi Mektebi, Vezir Mahmud Paşa Mektebi, Yar Ahmed Çelebi Mektebi ve Zati Hızır Hali Mektebi.

³⁷Bunlar: Alacamescid Mahallesi Mektebi, Beğbağı Mahallesi Mektebi, Cilfek Mahallesi Mektebi, Çay-ı Müslim Mahallesi Mektebi, Güdük Minare Camii Mektebi, Gülbahar Hatun Camii Mektebi, Hacı Mehmed Mescidi Mektebi, Hoca Ahmed Mahallesi Mektebi, Horuş Camii Mektebi, Kabemescidi Mektebi, Kaya Camii Mektebi, Mehmed Paşa Mahallesi Mektebi, Ulu Cami Mektebi, Tahta Camii Mektebi, Toprakçı Camii Mektebi, Yaşmeydan Mahallesi Mektebi ve Zileli Hacı Mahallesi Mektebi.

hem de banisi tespit edilememektedir. Banisi tespit edilen 21 mektebin kurucularının kimliğine bakıldığında, 4 şahsın devlet ricali (Vezir Mahmut Paşa, Beylerbeyi Ali Paşa, Defterdar Ebubekir Efendi, Silahdar Osman Bey(2 mektebi var)), diğer 7 şahsın ilmiye mensubu (Hoca Behzad Şirvanî, Muid Hayreddin, Seyyid Hacı Hüseyin, Seyyid Mehmed, Sufi Rıdvan, Şeyh Mahmud ve Pir Hoca), geriye kalan 9 şahıstan birisi hanım efendi (Havva Hatun) ve diğer 7 şahsın (Hacı Cafer, Hacı Ömer, Hacı Ramazan, Hacı Yahya, İbrahim, Memi Çelebi, Yar Ahmed Çelebi ve Zati Hızır Halil) varlıklı hayır sahipleri oldukları görülmektedir. Banisi bilinmeyen mekteplerin isimlerine bakıldığında, bunların tamamına yakınının tesis edildikleri mahallenin adını taşıdıkları anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu mektepleri mahalle ahalisinden varlıklı insanlar inşa etmişlerdir.

Tespit edilen toplam 38 mektebin şehirdeki mekteplerin tamamını kapsadığı da düşünülemez. Danışmendliler devrinden itibaren ilim ve kültür şehri olan Tokat'ta Osmanlı döneminde 30'un üzerinde medrese ve 70 civarında mahalle bulunduğu dikkate alınırsa mektep sayısının 38'den fazla olması gerekmektedir. Bazı mahallelerde ise hiç sıbyan mektebi tespit edilememiştir. Bu durumun iki muhtemel sebebi; ya vakıf geliri olmayan ve halkın katkıları ile faaliyet gösteren mekteplerin kayıt altına alınmaması ya da bazı mekteplerin kayıtları arşivlerde yaşanan olumsuzluklar nedeniyle günümüze ulaşmamış olmasıdır. 1884 yılı Sivas Salnamesi'ne göre (s. 155), Tokat'ta 13 Müslüman sıbyan mektebinde 316 erkek, 259 kız olmak üzere toplam 575 öğrenci eğitim almaktadır. Muhtemelen bu veriler modern usulde faaliyet gösteren ibtidai okullara aittir. Mehmet Ö. Alkan'ın hazırladığı eğitim istatistiklerine göre, 1894-1895 yılında Tokat sancağında 486 eski ve 35 yeni olmak üzere toplam 521 iptidai mektebinde 15.498 erkek ve 7.737 kız öğrenci bulunmaktadır (2000: 96). Alkan'ın 1905-1908 yılları resmî ve özel okul listesinde ise Tokat merkezde 28 resmî ibtidai mektebi (12 erkek, 1 kız, 15 karma); 15 özel Müslüman iptidai mektebi (2 erkek, 1 kız ve 12 karma) ve 9 özel gayrimüslim ibtidai mektebi (4 erkek, 2 kız ve 3 karma) olmak üzere toplam 52 mektep mevcuttur (2000: 142). Bu rakamlar bir bütün olarak

değerlendirildiğinde modern usulde eğitim veren ibtidai mektep sayılarının zamanla artışı anlaşılmaktadır.

Mekteplerin personel durumu hakkında mevcut kaynaklarda sınırlı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilere göre, tespit edilen bütün muallimhanelerin her birinde birer muallim görev almıştır. Ali Paşa, Gülbahar Hatun, Kâbe Mescidi ve Yar Ahmed Çelebi mekteplerinde muallimin yanı sıra halifeler de ücret mukabili eğitim hizmeti vermiştir. Bu mekteplerde halifelerin bulunması, mekteplerin büyük ve öğrenci sayılarının fazla olduğunu göstermektedir. Atama berat kayıtlarından vefat veya feragat yoluyla boşalan görevlerin liyakati bulunan evlada, evlat yoksa veya nitelikli değilse diğer ehil kimselere verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca mekteplerde vazifeli muallimlerin, ek ücretle ya da hasbi olarak cami ve mescitlerde imamlık, müezzinlik, devirhânlık, vakıflarda mütevellilik gibi görevler de üstlendikleri tespit edilmiştir. Mekteplerdeki öğrenci sayılarına gelince, bu hususta mevcut kayıtlarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Vakfı olan bazı mekteplerde (örneğin Yar Ahmed Çelebi Mektebi) ücretsiz eğitimin yanı sıra yetim olan öğrencilere elbise parası da verilmiştir.

Tokat sıbyan mektepleri 3 Mart 1924 tarihli 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüne kadar eğitim-öğretim faaliyetini sürdürmüştür. Bu kanunla geleneksel eğitim veren mektepler ve medreseler Maarif Vekâleti'ne bağlanarak zamanla işlevsiz hale gelmiştir. Bu tarihten sonra sıbyan mekteplerinden hiçbirisi günümüze kadar ayakta kalamamıştır. Bu nedenle onların mimarî yapısı hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Sadece Gülbahar Hatun Mektebi'nin taştan yapıldığı bilinmektedir. Günümüze kadar ulaşan diğer şehirlerdeki sıbyan mektebi örneklerinden Tokat'ta külliye içindekilerin müstakil bina, diğerlerinin cami bitişiğinde veya cami içinde bir ya da iki odadan oluştuğu düşünülebilir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait kaynaklarda Tokat sıbyan mektepleri ile alakalı bilgilerin azaldığı görülmektedir. Bu durum bilhassa II. Abdülhamid döneminde eski usulde eğitim veren sıbyan mekteplerinden ziyade yeni usulde eğitim veren ibtidai mekteplere ağırlık verilmesi ile alakalıdır. Bu dönemde zamanla

bakıma muhtaç hale gelen sıbyan mektepleri (örneğin Mahmud Paşa Mektebi), tamir edilerek ibtidai mekteplere dönüştürülmüştür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. İE. EV. nr. 69/7508; BOA. İE. EV. nr. 48/5315.

BOA. C. Evkaf nr. 21/1002.

BOA. C. Maarif nr. 49/2411; BOA. Cevdet Maarif nr. 93/4643; BOA. C. Maarif nr. 163/8150.

BOA. AE. SMHD.I, 84/5665; BOA. AE. SMST.III, 82/6045.

BOA. TD 2; BOA. TD 19; BOA. TD 79; BOA. TD 387; BOA. TD 287.

BOA. MF. MKT. 556/18; BOA. MF. MKT. 583/3.

BOA. EV. d. No. 17971.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK. KKA)

TK. KKA. TD 10; TK. KKA. TD 12; TK. KKA. TD. No. 14; TK. KKA. Evkaf Defteri 583.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD)

VGMA. HD. No. 537; VGMA. HD. No. 539; VGMA. HD. No. 542; VGMA. HD. No. 565; VGMA. HD. No. 568; VGMA. Defter No 580; VGMA. HD. No. 1076; VGMA. HD. No. 1083; VGMA. HD. No. 1092; VGMA. HD. No. 1093; VGMA. HD. No. 1094; VGMA. HD. No. 1095; VGMA. HD. No. 1096; VGMA. HD. No. 1119; VGMA. HD. No. 1121; VGMA. HD. No. 1140; VGMA. HD. No. 1143; VGMA. HD. No. 1158.

Diğer Defterler

VGMA. Defter No. 483; VGMA. Defter No 484; VGMA. Defter No. 740.

Tokat Şer'iyeye Sicilleri (TŞS)

Maarif Salnameleri

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul 1321/1903.

Vilayet Salnameleri

Sivas Vilayeti Salnamesi, Sivas 1302/1884.

Hasan Erdem Arşivi

97263/770 nolu 7.09.1931; 2045/153 nolu 23.09. 1931; 2061/86 nolu 28.09.1931; ve 21.03.1933 tarihli belgeler.

TŞS 1, s. 298; TŞS 4, s. 63/1; TŞS 13, s. 82-83; TŞS 19, 51/3; TŞS 20, 114/1; TŞS 53, 36/2, 144/3, 150/3; TŞS 72, 198/2; TŞS 73, s. 301/2; TŞS 75, s. 46/1, 244/26; TŞS 100, s. 47/54; TŞS 104, 146/48.

Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (S. VBMA)

S. VBMA. Berevat ve Vakfiye Defteri No: 4, II. Kısım.

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (T. VBMA)³⁸

T. VBMA. Vakfiye Defteri No. 1.

T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 6.

Araştırma Eserler (kitaplar ve makaleler)

Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı* (Haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Açıkel, A. (1999). *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of The District (Kazâ) Of Tokat (1574-1643)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İngiltere: University of Manchester.

Açıkel, A. ve Sağırılı, A. (2005). *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, C. 1, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları.

Açıkel, A. (2019). Osmanlı Dönemi'nde Tokat Ali Paşa Camii Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, S. 52, s. 32-33.

Açıkel, A., İnanır, A. ve diğerleri (2019). *Yıkık Bir duvarda Saklı Sır Tokat Hisariye Medresesi Kuruluşundan Günümüze*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.

Açıkel, A. (2022). Osmanlı Dönemi'nde Tokat Sultan Murad Camii/Ulu Camisi Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, S. 57, s. 35-50.

Afyoncu, E. (2001). XVI. Yüzyılda Osmanlı Beylerbeyleri I Temerrüd Ali Paşa. *Belleten*, C. LXV (244), s. 1007-1033.

Ahmet Rasim (2017). *Mektep ve Falaka. Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar- Yorumları-*

³⁸ Bu arşivdeki belgeler ve defterler 2010 yılı öncesi Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

- Tetkikler* (Haz. İsmail Kara-Ali Birinci). İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 84-110.
- Ahunbay, A. Z. (2004). Mektep-Mimari. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 7-9.
- Aksoy, Ö. (1968). *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Akyol, H. (2016). Osmanlı Devletinde Eğitim-Öğretim. *Türk Eğitim Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. s. 89-150.
- Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Akyüz, Y. (2004). Osmanlıda 'Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 15, s. 1-12.
- Akyüz, Y. (1983). İstanbul Sıbyan Mekteplerinin 1809'daki Durumuna İlişkin Bir Belge. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 16, S.2, s. 1-10.
- Alkan, M. Ö. (2000). (haz.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, C. 6, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Araz, Y. (2017). *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*. İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları.
- Asarkaya, H. T. (2019). *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat: Tokat Belediyesi Yayını.
- Binbaşoğlu, C. (2009). *Başlangıcından Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Anı Yayınları.
- Birinci, A. (2017). Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mekteb İlahileri. *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar-Yorumlar-Tedkikler* (Haz. İsmail Kara-Ali Birinci). İstanbul: Dergah Yayınları. s. 23-41.
- Baltacı, Cahit (2004). Mektep: Osmanlılar'da Mektep, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 6-7.
- Belge, H. (2002). *80 Numaralı ve (H. 1296-1301; M. 1878-1884) Tarihli Tokat Şer'iyye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve*

- Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozdemir, İ. (1991). *Osmanlı Sıbyân Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, S.1, s. 173-183.
- Ergin, O. N. (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Erünsal, İ. (2021). *Yirmi İki Mürekkep Damlası Osmanlı Sosyal ve Kültür Tarihi Üzerine Sohbetler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Güven, İ. (2014). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Hanılçe, M. (2017). Medreselerde Geceleyenlerin Profilleri Üzerine Bir Deneme: Tokat Medreseleri Örneği (1830-1847). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 1, s. 237-258.
- Heyet (1973). *Tokat İl Yıllığı 1973*, Ankara: Tokat Valiliği Yayınları.
- Hızlı, M. (1999). *Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S.12, s. 85-106.
- Karsandık, Ö. (2011). Maarif Salnamelerine Göre Adana Sancağı'nda Eğitim-Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1903). *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 30, S.50, s. 151-169.
- Kazıcı, Z. (2004). *Osmanlı'da Eğitim-Öğretim*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Komisyon (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları.
- Koprıman, K. Y. (1987). Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Tokat Şehri. *Türk Tarihi ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*. Ankara. s. 38-56.

Koyuncuoğlu, H. (2014). The Sibyan Mekteps (Primary Schools) And Population in Bilad-ı Selase (Three Towns: Üsküdar, Galata and Eyüp) in the Early Part of the 18th Century). *Tarih Dergisi*, S. 60, s.17-41.

Mahmud Cevad İbni Şeyh Nafi (1338), *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul.

Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nâfi (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcraâtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi* (Haz. Taceddin Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Mercan, M. ve Ulu, M. E.(2003), *Tokat Kitabeleri*, Ankara.

Pakalın, M. Z. (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin/The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908 Islamization, Autocracy and Discipline* (Çev. Osman Yener). İstanbul: İletişim Yayınları.

Şemseddin Sami (1987), *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şimşirgil, A. (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türer, A. (2011). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Detay Yayınları.

Uysal, A. O. (1987). Tokat'taki Osmanlı Camileri. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*. Ankara. s. 313-364.

Uzunçarşılı, İ. H. (1927). *Kitabeler*, İstanbul.

İnternet Siteleri

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/kulturenvanteri/alaca-mescit-camii>. (08.04.2023).

<http://www.listelese.com/tokat-merkez-buyukbeybagi-camii-bilgileri>. (08.04.2023).

<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-buyukbeybagi-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-kucukbeybagi-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-camiikebir-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-cay-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-cemalettin-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).
- https://gs.yandex.com.tr/harita/org/rustemcelebi_cami/136318710847/?ll=36.544231%2C40.316594&z=16. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-gulbaharhatun-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-il-haritasi.html>. (08.04.2023).
- <https://www.haritamap.com/yer/muslahattin-sokak-merkez>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-mahalleleri.html>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-hocaahmet-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-sogukpinar-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).
- <https://camiler.diyenet.gov.tr>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-cay-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-kabeimescid-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).
- <https://www.haritamap.com/yer/kaya-cami-mehmetpasa-merkez>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-mehmetpasa-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).
- <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-yarahmet-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

<https://www.haritamap.com/mahalle/mehmetpasa-27022>.
(08.04.2023).

<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-mehmetpasa-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-semerkant-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-erenler-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-hocaahmet-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-cay-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

<https://www.haritamap.com/yer/mahmut-pasa-cami-merkez>.
(08.04.2023).

<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-yarahmet-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).

<https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/tokat-merkez-alipasa-mahallesi-haritasi.html>. (08.04.2023).